બંધ અધિકાર

ગાથા : ૨૩૭ થી ૨૮૭

કળશ : ૧૬૩ થી ૧૭૯

પ્રવચન નંબર ૩૧૩ થી ૩૫૬

કળશ – ૧૬૩

ઉત્થાનિકા :–પ્રથમ ટીકાકાર કહે છે 'હવે બંધ પ્રવેશ કરે છે.'

* જેમ નૃત્યના અખાડામાં સ્વાંગ પ્રવેશ કરે તેમ રંગભૂમિમાં બંધતત્ત્વનો સ્વાંગ પ્રવેશ કરે છે.
* ત્યાં પ્રથમ જ, સર્વ ભાવોને યથાર્થ જાણનારું જે સમ્યગ્જ્ઞાન છે તે બંધને દૂર કરતું પ્રગટ થાય છે એવા અર્થનું મંગળરૂપ કાવ્ય કહે છે :–

શ્લોકાર્થ :–

૧ * જે (બંધ) રાગના ઉદયરૂપી મહારસ (દારૂ) વડે

* સમસ્ત જગતને પ્રમત્ત (-મત્તવાલું, ગાફેલ) કરીને, રસના ભાવથી (અર્થાત્ રાગરૂપી ઘેલછાથી) ભરેલા

૨. * મોટા નૃત્ય વડે ખેલી (નાચી) રહ્યો છે

* એવા બંધને ઉડાડી દેતું-દૂર કરતું, જ્ઞાન ઉદય પામે છે.

૩. * કેવું છે જ્ઞાન ?

* આનંદરૂપી અમૃતનું નિત્ય ભોજન કરનારું છે,

૪. * પોતાની જાણનક્રિયારૂપ સહજ અવસ્થાને

* પ્રગટ નચાવી રહ્યું છે,

૫. * ધીર છે, ઉદાર (અર્થાત્ મોટા વિસ્તારવાળું, નિશ્ચળ) છે, અનાકુળ (અર્થાત્ જેમાં કાંઈ આકુળતાનું કારણ નથી એવું) છે,

* નિરુપાધિ (અર્થાત્ પરિગ્રહ રહિત, જેમાં કાંઈ પરદ્રવ્ય સંબંધી ગ્રહણત્યાગ નથી એવું) છે.

કળશામૃત :–

૧. * જે બંધ રાગ તણા ઉદયરૂપ મહા મદ્ય થકી અરે !
સૌ જગતને ગાફેલ કરીને રાગરસથી ભરેલ જે;

૨. * ખેલી રહ્યો–નાચી રહ્યો છે, નૃત્ય મોટાથી અરે !
એ બંધને દૂરે કરંતુ જ્ઞાન પામે ઉદયને.

૩. * તે જ્ઞાન કેવું છે ? અહો તે જ્ઞાન નિત ભોજન કરે—
આનંદરૂપ અમૃતતણું, [તે બંધને દૂરે કરે;]

૪. * નિજની અહો જાણનક્રિયારૂપ સહજ એવી દશા ખરે,
તેને નચાવી રહ્યું પ્રગટ [એવું અહો તે જ્ઞાન છે;]

૫. * તે ધીર છે, ઉદાર છે, નથી હેતુ આકુળતા તણું,
છે નિરુપધિ, તેને વળી છે ગ્રહણ-ત્યાગ ન પરતણું.

ગાથા – ૨૩૭ થી ૨૪૧

ઉત્થાનિકા :–હવે બંધતત્ત્વનું સ્વરૂપ વિચારે છે; તેમાં પ્રથમ બંધના કારણને સ્પષ્ટ રીતે કહે છે :–

ગાથા :– * જેવી રીતે કો પુરુષ પોતે તેલનું મર્દન કરી,
વ્યાયામ કરતો શસ્ત્રથી બહુ રજભર્યા સ્થાને રહી. ૨૩૭.
* વળી તાડ, કદળી, વાંસ આદિ છિન્નભિન્ન કરે અને,
ઉપઘાત તેહ સચિત્ત તેમ અચિત્ત દ્રવ્ય તણો કરે. ૨૩૮.
* બહુ જાતનાં કરણો વડે ઉપઘાત કરતા તેહને,
નિશ્ચય થકી ચિંતન કરો, રજબંધ થાય શું કારણે? ૨૩૯.
* એમ જાણવું નિશ્ચય થકી–ચીકણાઈ જે તે નર વિષે
રજબંધ કારણ તે જ છે, નહિ કાયચેષ્ટા શેષ જે. ૨૪૦.
* ચેષ્ટા વિવિધમાં વર્તતો એ રીત મિથ્યાદ્રષ્ટિ જે,
ઉપયોગમાં રાગાદિ કરતો રજ થકી લેપાય તે. ૨૪૧

ટીકામૃત :–

(૧) [પ્રથમ પુરુષને થતા રજબધના કારણો વિષયક ચાર દ્રષ્ટાંતો સમુચ્ચયરૂપે કહે છે :–]

૧ * જ્યમ જગતમાં કો પુરુષ તેલ તણું અહો મર્દન કરી,
નિજભાવથી જ ભરેલ રજથી એવી ભૂમિમાં રહી;
૨ * શસ્ત્રો તણા વ્યાયામરૂપી કાર્યને કરતો થકો,
વિધવિધ કરણોથી કરંતો ઘાત ચિત્ત-અચિત્તનો;
૩ * તે ભૂમિની રજથી ખરે બંધાય છે–લેપાય છે,
વિચારજો ત્યાં બંધનું કારણ ક્યું છે પુરુષને?

[હવે ઉપરોક્ત ચાર દ્રષ્ટાંતો વિશેષરૂપે સમજાવે છે :–]

[દ્રષ્ટાંત નં. ૧ : બહુ રજથી ભરેલી ભૂમિ :–]

૧. * સૌથી પ્રથમ નિજભાવથી જે ભૂમિ રજથી ભરેલ છે,
તે બંધનું કારણ નથી તે પુરુષને આ કારણે—
૨. * કે હોય જો એ રીત તો જે પુરુષ તેલરહિત છે,
તે હોય જો આ ભૂમિમાં તો બંધ થાયે તેહને.

[દ્રષ્ટાંત નં. ૨ : શસ્ત્રોના વ્યાયામરૂપી ક્રિયા :–]

૧. * શસ્ત્રો તણા વ્યાપારરૂપી કર્મ પણ કારણ નથી–
રજબંધનું, એ કારણે કે એમ જો હોયે કદી;
૨. * તો તેલમર્દન રહિત જનને શસ્ત્રના વ્યાયામથી,
રજબંધનો જ પ્રસંગ આવે [જે કદી સાચું નથી.]

[દ્રષ્ટાંત નં. 3 : અનેક પ્રકારના કરણો :–]

૧. * વિધવિધ કરણો પણ અહો કદી બંધનું કારણ નથી,
એ કારણે કે એમ જો કદી હોય તો જેણે નથી–

૨. * મર્દન કર્યું એ તેલ આદિથી, અહો તે પુરુષને–
રજબંધનો જ પ્રસંગ આવે, વિવિધ કરણોથી અરે!

[દ્રષ્ટાંત નં. ૪ : સચિત્ત તથા અચિત્તનો ઘાત :–]

૧. * સહચિત્ત ને વણચિત્ત વસ્તુઓ તણો જે ઘાત તે,
રજબંધનું કારણ નથી એ કારણે કે જો ખરે;

૨. * ત્યમ હોય તો જો પુરુષ કોઈ તેલમર્દનરહિત હો–
રજબંધ થાયે તેહને કરશે અહો તે ઘાત જો;

[છેલ્લે ઉપરોક્ત દ્રષ્ટાંતોનું તાત્પર્ય કહે છે :–]

૧. * માટે જ ન્યાય તણા બળે આ રીત આમ ફલિત થયું—
તે પુરુષને છે સ્નેહમર્દનકરણ કારણ બંધનું.

(૨) [હવે આત્માને થતા કર્મબંધનના કારણો વિષયક ચાર દ્રષ્ટાંતો સમુચ્ચયરૂપે કહે છે :–]

૧. * તેવી રીતે મિથ્યામતિ કો વર્તતો રાગાદિમાં,
નિજભાવથી બહુ કર્મપુદ્‌ગલથી ભરેલા લોકમાં;

૨. * મન-વચન-કાયનું કર્મ કરતો વિવિધ કરણોથી અરે,
સહચિત્ત તેમ અચિત્ત વસ્તુનો કરંતો ઘાત તે;

3. * કર્મોરૂપી બહુ રજ અહો બંધાય છે તે પુરુષને,
વિચારજો કે બંધનું કારણ ક્યું તેમાંથી છે?

[હવે ઉપરોક્ત ચાર દ્રષ્ટાંતોને વિશેષરૂપે સમજાવે છે :–]

[દ્રષ્ટાંત નં. ૧ : બહુ કર્મયોગ્ય પુદ્‌ગલોથી ભરેલો લોક :–]

૧. * સોથી પ્રથમ નિજભાવથી જડકર્મથી જ ભરેલ જે,
તે લોક કારણ છે નહીં, કદી બંધનું એ કારણે—

૨. * કે હોય જો એ રીત તો સિદ્ધો રહે જે લોકમાં,
પ્રસંગ આવે બંધનો પણ તેમને [જે સત્ય ના.]

[દ્રષ્ટાંત નં. ૨ : મન-વચન-કાયાની ક્રિયા :–]

૧. * મન-વચન-કાયનું કર્મ પણ નથી બંધનું કારણ અહો,
એ કારણે કે એમ જો સાચું કદીએ હોય તો;

૨. * ઉત્કૃષ્ટ સંયમી જીવને પણ મન-વચનના કર્મથી,
પ્રસંગ આવે બંધનો [જે અહો સાચું નથી.]

[દ્રષ્ટાંત નં. 3 : વિવિધ કરણો (-ઇન્દ્રિયો) :–]

१. * વિધવિધ કરણો પણ નથી બંધો તણા કારણ અહો,
એ કારણે કે એમ જો સાચું [કદીયે] હોય તો;
२. * સર્વજ્ઞ કેવળજ્ઞાનીને જ પ્રસંગ આવે બંધનો,
[આ રીત કરણો–ઇન્દ્રિયો પણ બંધકારણ ના અહો.]

[દ્રષ્ટાંત નં. ૪ : સચિત્ત-અચિત્તનો ઘાત :–]

१. * સહચિત્ત ને વણચિત્ત વસ્તુઓ તણો પણ ઘાત હો,
તે બંધનું કારણ નથી એ કારણે કે હોય જો–
२. * એ રીત તો, યત્ના થકી જ પ્રવર્તતા જે સાધુઓ,
પ્રસંગ પામે બંધનો જો થાય વસ્તુઘાત તો.

[હવે છેલ્લે ઉપરોક્ત દ્રષ્ટાંતોનું તાત્પર્ય કહે છે :–]

१. * માટે જ ન્યાય તણા બળે આ રીત એમ ફલિત થયું—
ઉપયોગમાં રાગાદિનું કરવું જ કારણ બંધનું.

ટીકા :–

(१) [પ્રથમ, પુરુષને થતા રજબંધના કારણો વિષયક ચાર દ્રષ્ટાંતો સમુચ્ચયરૂપે કહે છે :–]

१. * જેવી રીતે–આ જગતમાં ખરેખર કોઈ પુરુષ સ્નેહના (અર્થાત્ તેલ આદિ ચીકણા પદાર્થના) મર્દનયુક્ત થયેલો,
* સ્વભાવથી જ જે બહુ રજથી ભરેલી છે (અર્થાત્ બહુ રજવાળી છે) એવી ભૂમિમાં રહેલો,
२. * શસ્ત્રોના વ્યાયામરૂપી કર્મ (અર્થાત્ શસ્ત્રોના અભ્યાસરૂપી ક્રિયા) કરતો,
* અનેક પ્રકારના કરણો વડે સચિત્ત તથા અચિત્ત વસ્તુઓનો ઘાત કરતો,
3. * (તે ભૂમિની) રજથી બંધાય છે—લેપાય છે.
* (ત્યાં વિચારો કે) તેમાંથી તે પુરુષને બંધનું કારણ ક્યું છે?
* [હવે ઉપરોક્ત ચાર દ્રષ્ટાંતો વિશેષરૂપે સમજાવે છે :–]
* [દ્રષ્ટાંત નં. १ : બહુ રજથી ભરેલી ભૂમિ :–]
१. * પ્રથમ, સ્વભાવથી જ જે બહુ રજથી ભરેલી છે
* એવી ભૂમિ રજબંધનું કારણ નથી; કારણ
२. * કે જો એમ હોય તો જેમણે તેલ આદિનું મર્દન નથી કર્યું
* એવા પુરુષો કે જેઓ તે ભૂમિમાં રહેલા હોય તેમને પણ રજબંધનો પ્રસંગ આવે
* [દ્રષ્ટાંત નં. २ : શસ્ત્રોના વ્યાયામરૂપી ક્રિયા :–]
१. * શસ્ત્રોના વ્યાયામરૂપી કર્મ પણ
* રજબંધનું કારણ નથી; કારણ કે જો એમ હોય તો

૨. * જેમણે તેલ આદિનું મર્દન નથી કર્યું

* તેમને પણ શસ્ત્રવ્યાયામરૂપી ક્રિયા કરવાથી રજબંધનો પ્રસંગ આવે.

* [દ્રષ્ટાંત નં. ૩ : અનેક પ્રકારના કરણો :–]

૧. * અનેક પ્રકારના કરણો પણ રજબંધનું કારણ નથી;

* કારણ કે જો એમ હોય તો જેમણે

૨. * તેલ આદિનું મર્દન નથી કર્યું તેમને પણ

* અનેક પ્રકારના કરણોથી રજબંધનો પ્રસંગ આવે.

[દ્રષ્ટાંત નં. ૪ : સચિત્ત તથા અચિત્તનો ઘાત :–]

૧. * સચિત્ત તથા અચિત્ત વસ્તુઓનો ઘાત

* પણ રજબંધનું કારણ નથી;

૨. * કારણ કે જો એમ હોય તો જેમણે તેલ આદિનું મર્દન નથી કર્યું

* તેમને પણ સચિત્ત તથા અચિત્ત વસ્તુઓનો ઘાત કરવાથી રજબંધનો પ્રસંગ આવે.

* [છેલ્લે, ઉપરોક્ત દ્રષ્ટાંતોનું તાત્પર્ય :—]

૧. * માટે ન્યાયના બળથી જ આ ફલિત થયું (-સિદ્ધ થયું) કે,

* જે તે પુરુષમાં સ્નેહમર્દનકરણ (અર્થાત્ તે પુરુષમાં તેલ આદિના મર્દનનું કરવું), તે બંધનું કારણ છે.

(૨) * [હવે આત્માને થતા કર્મબંધનના કારણો વિષયક ચાર દ્રષ્ટાંતો સમુચ્ચયરૂપે કહે છે :—]

૧. * તેવી રીતે—મિથ્યાદ્રષ્ટિ પોતામાં રાગાદિક (-રાગાદિકભાવો) કરતો

* સ્વભાવથી જ જે બહુ કર્મયોગ્ય પુદ્‌ગલોથી ભરેલો છે એવા લોકમાં

૨. * કાય-વચન-મનનું કર્મ (અર્થાત કાય-વચન-મનની ક્રિયા) કરતો, અનેક પ્રકારના કરણો વડે

* સચિત્ત તથા અચિત્ત વસ્તુઓનો ઘાત કરતો,

૩. * કર્મરૂપી રજથી બંધાય છે.

* (ત્યાં વિચારો કે) તેમાંથી તે પુરુષને બંધનું કારણ ક્યું છે?

[હવે ઉપરોક્ત ચાર દ્રષ્ટાંતોને વિશેષરૂપે સમજાવે છે :–]

[દ્રષ્ટાંત નં. ૧ : બહુ કર્મયોગ્ય પુદ્‌ગગલોથી ભરેલો લોક :–]

૧. * પ્રથમ, સ્વભાવથી જ જે બહુ કર્મયોગ્ય પુદ્‌ગલોથી ભરેલો છે

* એવો લોક બંધનું કારણ નથી; કારણ કે

૨. * જો એમ હોય તો સિદ્ધો કે જેઓ લોકમાં રહેલા છે

* તેમને પણ બંધનો પ્રસંગ આવે.

[દ્રષ્ટાંત નં. ૨ : મન-વચન-કાયાની ક્રિયા :—]

૧. * કાય-વચન-મનનું કર્મ (અર્થાત્ કાય-વચન-મનની ક્રિયાસ્વરૂપ યોગ) પણ બંધનું કારણ નથી;

* કારણ કે જો એમ હોય તો

૨. * યથાખ્યાત સંયમીઓને પણ (કાય-વચન-મનની ક્રિયા હોવાથી) બંધનો પ્રસંગ આવે.

[દ્રષ્ટાંત નં. ૩ : અનેક પ્રકારના કરણો (-ઇન્દ્રિયો) :–]

૧. * અનેક પ્રકારના કરણો પણ બંધનું કારણ નથી;

* કારણ કે જો એમ હોય તો

૨. * કેવળજ્ઞાનીઓને પણ (તે કરણોથી) બંધનો પ્રસંગ આવે.

* [આ રીતે કરણો-ઇન્દ્રિયો પણ બંધનું કારણ નથી.]

[દ્રષ્ટાંત નં. ૪ : સચિત્ત-અચિત્તનો ઘાત :–]

૧. * સચિત્ત તથા અચિત્ત વસ્તુઓનો ઘાત પણ

* બંધનું કારણ નથી; કારણ કે જો એમ હોય તો

૨. * જેઓ સમિતિમાં તત્પર છે તેમને (અર્થાત્ જેઓ યત્નપૂર્વક પ્રવર્તે છે એવા સાધુઓને)

* પણ (સચિત્ત તથા અચિત્ત વસ્તુઓના ઘાતથી) બંધનો પ્રસંગ આવે.

[હવે છેલ્લે ઉપરોક્ત દ્રષ્ટાંતોનું તાત્પર્ય કહે છે :–]

૧. * માટે ન્યાયબળથી જ આ ફલિત થયું કે,

* જે ઉપયોગમાં રાગાદિકરણ (અર્થાત્ ઉપયોગમાં જે રાગાદિકનું કરવું), તે બંધનું કારણ છે.

કળશ – ૧૬૪

ઉત્થાનિકા :–હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :–

શ્લોકાર્થ :–

૧. * કર્મબંધ કરનારું કારણ,
 * નથી બહુ કર્મયોગ્ય પુદ્ગલોથી ભરેલો લોક,

૨. * નથી ચલનસ્વરૂપ કર્મ (અર્થાત્ કાય-વચન-મનની ક્રિયારૂપ યોગ),
 * નથી અનેક પ્રકારનાં કારણો કે

૩. * નથી ચેતન-અચેતનનો ઘાત.
 * ઉપયોગભૂ* અર્થાત્ આત્મા રાગાદિક સાથે જે ઐક્ય પામે છે

૪. * તે જ એક (–માત્ર રાગાદિક સાથે એકપણું પામવું તે જ—
 * ખરેખર પુરુષોને બંધનું કારણ છે.

કળશામૃત :–

૧. * કરનાર બંધન કર્મનું કારણ નથી [એકે] અહા,
બહુ કર્મબંધનયોગ્ય પુદ્ગલથી ભરેલો લોક આ;

૨. * મન-વચન-કાય તણી ક્રિયારૂપ ચલન એવો યોગ ને
કરણો અનેક પ્રકારના [પણ બંધકારણ ના ખરે;]

૩. * ને ઘાત ચેતન ને અચેતનનો વળી કારણ નથી,
ઉપયોગભૂ*ની રાગ સહ જે ઐક્યની પ્રાપ્તિ થતી;

૪. * તે માત્ર એક જ એકતા ઉપયોગની રાગાદિથી,
છે બંધનું કારણ ખરેખર પુરુષને [નિશ્ચય થકી.]

---

* ઉપયોગભૂ = પર્યાયભૂમિ.

ગાથા – ૨૪૨ થી ૨૪૬

ઉત્થાનિકા :–સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉપયોગમાં રાગાદિક કરતો નથી, ઉપયોગનો અને રાગાદિકનો ભેદ જાણી રાગાદિકનો સ્વામી થતો નથી, તેથી તેને પૂર્વોક્ત ચેષ્ટાથી બંધ થતો નથી—એમ હવે કહે છે :–

ગાથા :–

* જેવી રીતે વળી તે જ નર તે તેલ સર્વ દૂરે કરી,
વ્યાયામ કરતો શસ્ત્રથી બહુ રજભર્યા સ્થાને રહી; ૨૪૨.

* વળી તાડ, કદળી, વાંસ આદિ છિન્નભિન્ન કરે અને,
ઉપઘાત તેહ સચિત્ત તેમ અચિત્ત દ્રવ્ય તણો કરે; ૨૪૩.

* બહુ જાતનાં કરણો વડે ઉપઘાત કરતા તેહને,
નિશ્ચય થકી ચિંતન કરો, રજબંધ નહિ શું કારણે ? ૨૪૪.

* એમ જાણવું નિશ્ચય થકી—ચીકણાઈ જે તે નર વિષે,
રજબંધકારણ તે જ છે, નહિ કાયચેષ્ટા શેષ જે. ૨૪૫.

* યોગો વિવિધમાં વર્તતો એ રીત સમ્યગ્દૃષ્ટિ જે,
રાગાદિ ઉપયોગે ન કરતો રજથી નવ લેપાય તે. ૨૪૬.

ટીકામૃત :–

(૧) [પ્રથમ, વ્યાયામાદિ કરતા તેલરહિત પુરુષનું દ્રષ્ટાંત કહે છે :–]

૧. * જેવી રીતે તે પુરુષ દૂર કરી સમસ્ત ચીકાશને,
તે જ ભૂમિમાં સ્વભાવે રજથી જેહ ભરેલ છે;

૨. * વ્યાપારરૂપ ક્રિયા કરંતો તે જ શસ્ત્રોથી અહો,
ને તે જ વિધવિધ કરણથી, તે ઘાત કરતો વસ્તુનો—

૩. * સહચિત્ત ને વણચિત્ત એવી, પણ અહો નહિ પુરુષ તે,
કદી રજ થકી બંધાય છે—લેપાય છે એ કારણે;

૪. * કે તેલમર્દન જે ખરે રજબંધ કારણ છે અરે,
તેનો અભાવ જ છે અહો [સ્નેહાદિરહિત પુરુષને.]

(૨) [હવે, કાયાદિની ક્રિયા કરતા રાગરહિત સમ્યગ્દૃષ્ટિ વિષયક સિદ્ધાંત સમજાવે છે :–]

૧. * તેવી રીતે સદ્દૃષ્ટિ નિજમાં રાગ ના કરતો થકો,
બહુ કર્મલાયક પુદ્ગલોથી ભરેલ લોક મહીં અહો;

૨. * ને તે જ મન-વચ-કાયની ક્રિયા અહો કરતો થકો,
ને તે જ વિધવિધ કરણથી, તે ઘાત કરતો વસ્તુનો—

૩. * સહચિત્ત ને વણચિત્ત એવી, [પણ અહો નહિ પુરુષ તે;]
કદી કર્મરૂપી રજ થકી બંધાય છે એ કારણે—

૪. * કે બંધનું કારણ અહો જે રાગમાં જોડાણ છે,
તેનો અભાવ જ છે અહો સદ્દ્રષ્ટિ એવા પુરુષને.

ટીકા :–

(૧) [પ્રથમ વ્યાયામાદિ કરતા તેલરહિત પુરુષનું દ્રષ્ટાંત કહે છે :–]

૧. * જેવી રીતે તે જ પુરુષ, સમસ્ત સ્નેહને (અર્થાત્ સર્વ ચીકાશને—તેલ આદિને) દૂર કરવામાં આવતાં,
* તે જ સ્વભાવથી જ બહુ રજથી ભરેલી ભૂમિમાં (અર્થાત્ સ્વભાવથી જ બહુ રજથી ભરેલી તે જ ભૂમિમાં)

૨. * તે જ શસ્ત્રવ્યાયામરૂપી કર્મ (ક્રિયા) કરતો,
* તે જ અનેક પ્રકારનાં કરણો વડે

૩. * તે જ સચિત્ત-અચિત્ત વસ્તુઓનો ઘાત કરતો,
* રજથી બંધાતો-લેપાતો નથી, કારણ

૪. * કે તેને રજબંધનું કારણ જે તેલ આદિનું મર્દન
* તેનો અભાવ છે;

(૨) [હવે કાયાદિની ક્રિયા કરતા રાગરહિત સમ્યગ્દૃષ્ટિ વિષયક સિદ્ધાંત સમજાવે છે :–]

૧. * તેવી રીતે સમ્યગ્દૃષ્ટિ, પોતામાં રાગાદિકને નહિ કરતો થકો,
* તે જ સ્વભાવથી જ બહુ કર્મયોગ્ય પુદ્ગલોથી ભરેલો લોકમાં

૨. * તે જ કાય-વચન-મનનું કર્મ (અર્થાત્ કાય-વચન-મનની ક્રિયા) કરતો,
* તે જ અનેક પ્રકારનાં કરણો વડે

૩. * તે જ સચિત્ત-અચિત્ત વસ્તુઓનો ઘાત કરતો,
* કર્મરૂપી રજથી બંધાતો નથી, કારણ કે

૪. * તેને બંધનું કારણ જે રાગનો યોગ (-રાગમાં જોડાણ)
* તેનો અભાવ છે.

કળશ – ૧૬૫

ઉત્થાનિકા :–હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :–

શ્લોકાર્થ :–

૧. * માટે તે (પૂર્વોક્ત) બહુ કર્મથી (કર્મયોગ્ય પુદ્ગલોથી) ભરેલો
* લોક છે તે ભલે હો, તે મન-વચન-કાયાના

૨. * ચલનસ્વરૂપ કર્મ (અર્થાત્ યોગ) છે તે પણ ભલે હો,
* તે (પૂર્વોક્ત) કરણો પણ તેને ભલે હો

૩. * અને તે ચેતન-અચેતનનો ઘાત પણ ભલે હો,
* પરંતુ અહો! આ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા રાગાદિને

૪. * ઉપયોગભૂમિમાં નહિ લાવતો થકો, કેવળ (એક) જ્ઞાનરૂપે થતો—પરિણમતો થકો,
* કોઈ પણ કારણથી બંધને ચોક્કસ નથી જ પામતો.

૫. * (અહો! દેખો! આ સમ્યગ્દર્શનનો અદ્ભૂત મહિમા છે.)
* [એ રીતે રાગાદિ નહિ કરતો સમ્યગ્દૃષ્ટિ બંધાતો નથી.]

કળશામૃત :–

૧. * તેથી જ તે બહુ કર્મલાયક પુદ્ગલોથી ભર્યો અહો,
તે લોક છે તો હો ભલે ને મન-વચન-કાયા તણો;

૨. * જે યોગ ચલનસ્વરૂપ છે તે પણ ભલે જો હોય તો,
પૂર્વોક્ત કરણો પણ ભલે જો હોય તેને તો અહો;

૩. * ચેતન-અચેતન ઘાત પણ જો હો ભલે તેને અહો,
કિંતુ નહિ સદ્દૃષ્ટિ આ રાગાદિને કદી લાવતો—

૪. * ઉપયોગભૂમિમાં અહો, બસ એક જ્ઞાનરૂપે થતો—
તે કોઈ પણ કારણ થકી નથી બંધ નક્કી પામતો;

૫. * દેખો! અહો! અદ્ભૂત આ મહિમા [કહ્યો] સદ્ દૃષ્ટિનો;
[આ રીત રાગાદિ ન કરતો તે ન બંધાતો અહો!]

કળશ – ૧૬૬

ઉત્થાનિકા :–હવે ઉપરના ભાવાર્થમાં કહેલો આશય પ્રગટ કરવાને, કાવ્ય કહે છે :–

શ્લોકાર્થ :–

૧. * તથાપિ (અર્થાત્ લોક આદિ કારણોથી બંધ કહ્યો નથી અને
 * રાગાદિથી જ બંધ કહ્યો છે તોપણ)

૨. * જ્ઞાનીઓને નિરર્ગલ (-મર્યાદા રહિત, સ્વચ્છંદપણે) પ્રવર્તવું યોગ્ય નથી કહ્યું,
 * કારણ કે નિરર્ગલ પ્રવર્તન ખરેખર

3. * બંધનું જ ઠેકાણું છે.
 * જ્ઞાનીઓને વાંછા વિના કર્મ (કાર્ય) હોય છે.

૪. * તે બંધનું કારણ કહ્યું નથી, કેમ
 * કે [જ્ઞાની કર્મને] જાણે છે પણ અને (કર્મને)

૫. * [જ્ઞાની] કરે પણ છે એ બે ક્રિયાઓ શું
 * વિરોધરૂપ નથી) (કરવું અને જાણવું નિશ્ચયથી વિરોધરૂપ જ છે.)

કળશામૃત :–

૧. * લોકાદિને જોકે કહ્યાં નથી બંધના કારણ અને
 રાગાદિમાત્રથી બંધ છે એવું કહ્યું તોપણ અરે;

૨. * સ્વચ્છંદી થઈ નિરર્ગલપણે વર્તન કદી નહિ યોગ્ય છે—
 સહુ જ્ઞાનીઓને, કેમ કે નિરર્ગલ પ્રવર્તન છે ખરે;

3. * ઠેકાણું માત્ર જ બંધનું [તે બંધનું સ્થાનક અરે!]
 પણ જ્ઞાનીઓને કાર્ય સહુ વાંછા રહિત જ હોય છે;

૪. * તે બંધનું કારણ કહ્યું નથી [જિનવરે] એ કારણે—
 કે કર્મને જાણે અહો છે જ્ઞાની, તેમજ કર્મને—

૫. * જ્ઞાની કરે છે પણ અહો તે બે ક્રિયાઓ શું ખરે—
 વિરોધરૂપ નથી? ખરે વિરોધી છે નિશ્ચયપણે.

કળશ-૧૬૭

ઉત્થાનિકા :–'જે જાણે છે તે કરતો નથી અને જે કરે છે તે જાણતો નથી, કરવું તે તો કર્મનો રાગ છે, રાગ છે તે અજ્ઞાન છે અને અજ્ઞાન છે તે બંધનું કારણ છે.' આવા અર્થનું કાવ્ય કહે છે :–

શ્લોકાર્થ :–

૧. * જે જાણે છે તે કરતો નથી અને
 * જે કરે છે તે જાણતો નથી.

૨. * જે કરવું તે તો ખરેખર કર્મરાગ છે
 * અને રાગને (મુનિઓએ) અજ્ઞાનમય અધ્યવસાન કહ્યો છે;

3. * તે (અજ્ઞાનમય અધ્યવસાન) નિયમથી મિથ્યાદ્રષ્ટિને હોય છે
 * અને તે બંધનું કારણ છે.

કળશામૃત :–

૧. * જાણે અહો છે જેહ તે કરતો નથી [તેને કદી,]
ને જે કરે છે તેહ [તેને] જાણતો [કદીયે] નથી;

૨. * કરવું અહો છે જેહ તે તો રાગ કર્મ તણો ખરે,
અજ્ઞાનમય અધ્યાસસ્થાન* મુનિ કહે છે રાગને;

3. * તે નિયમથી બસ હોય છે અજ્ઞાની મિથ્યાદ્રષ્ટિને,
ને બંધનું કારણ કહ્યું તે રાગને છે [મુનિવરે.]

---

* અધ્યવસાન = અધ્યવસાન = વ્યવસાય = મિથ્યા અભિપ્રાય.

ગાથા – ૨૪૭

ઉત્થાનિકા :–હવે મિથ્યાદ્રષ્ટિના આશયને ગાથામાં સ્પષ્ટ રીતે કહે છે :–

ગાથા :– * જે માનતો–હું મારું ને પર જીવ મારે મુજને,
તે મૂઢ છે, અજ્ઞાની છે, વિપરીત તેથી જ્ઞાની છે. ૨૪૭.

ટીકામૃત :–

૧. * હણું છું અહો હું પર જીવોને તેમ પર જીવો હણે–
છે મુજને, એવો અહો અધ્યાસભાવ* જ ધ્રુવપણે;

૨. * અજ્ઞાન છે નિશ્ચિતપણે, છે ભાવ એવો જેહને–
તે જીવ મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે અજ્ઞાનમયતાને લીધે.

3. * ને ભાવ તેહ નથી અહો જેને ખરે તે જીવ છે–
નિશ્ચિતપણે સદ્દ્રષ્ટિ, બસ અજ્ઞાનમયતાને લીધે.

ટીકા :–

૧. * પરજીવોને હું હણું છું અને પરજીવો
* મને હણે છે એવો અધ્યવસાય ધ્રુવપણે

૨. * (-નિશ્ચિતપણે, નિયમથી) અજ્ઞાન છે. તે અધ્યવસાય જેને છે
* તે અજ્ઞાનીપણાને લીધે મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે;

3. * અને જેને તે અધ્યવસાય નથી
* તે જ્ઞાનીપણાને લીધે સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે.

---

* અધ્યાસભાવ = અધ્યવસાય = મિથ્યા અભિપ્રાય

ગાથા – ૨૪૮, ૨૪૯

ઉત્થાનિકા :– હવે પૂછે છે કે આ અધ્યવસાય અજ્ઞાન કઈ રીતે છે? તેના ઉત્તરરૂપે ગાથા કહે છે :–

ગાથા :– * છે આયુક્ષયથી મરણ જીવનું એમ જિનદેવે કહ્યું,
તું આયુ તો હરતો નથી, તેં મરણ ક્યમ તેનું કર્યું ? ૨૪૮.
* છે આયુક્ષયથી મરણ જીવનું એમ જિનદેવે કહ્યું,
તે આયુ તુજ હરતા નથી તો મરણ ક્યમ તારું કર્યું ? ૨૪૯.

ટીકામૃત :–

૧. * સૌથી પ્રથમ તો જીવને છે મરણ બસ ક્ષયથી ખરે—
નિજ આયુકર્મ તણા અહો, એ કારણે કે મુનિ કહે;
૨. * નિજ આયુકર્મ તણો ન ક્ષય હો તો અહો જ અશક્ય છે—
મૃત્યુ થવું, વળી કોઈ પણ બીજાથી બીજાનું અરે;
૩. * નિજ આયુકર્મ હણી શકાતું છે નહીં એ કારણે—
કે આયુ નિજનું ક્ષય થતું ઉપભોગ નિજનાથી ખરે;
૪. * તેથી અહો કો પણ રીતે બીજો અરે બીજા તણું,
કદી મરણ કરી શકતો નથી તેથી અહો હું મારું છું—
૫. * પર જીવને, પર જીવ મારે છે અહો મુજને ખરે,
એવો અહો વ્યવસાય* તે નિશ્ચિતપણે અજ્ઞાન છે.

---

* વ્યવસાય = અધ્યવસાય

ટીકા :–

૧. * પ્રથમ તો, જીવોને મરણ ખરેખર
* સ્વ-આયુકર્મના (પોતાના આયુકર્મના) ક્ષયથી જ થાય છે,
૨. * કારણ કે સ્વ-આયુકર્મના ક્ષયના અભાવમાં (અર્થાત્ પોતાના આયુકર્મનો ક્ષય ન હોય તો)
* મરણ કરાવું (-થવું) અશક્ય છે; વળી સ્વ-આયુકર્મ બીજાથી બીજાનું
૩. * હરી શકાતું નથી, કારણ
* કે તે (પોતાનું આયુકર્મ) પોતાના ઉપભોગથી જ ક્ષય પામે છે;
૪. * માટે કોઈ પણ રીતે બીજો બીજાનું
* મરણ કરી શકે નહિ. તેથી 'હું પર જીવોને મારું છું
૫. * અને પર જીવો મને મારે છે'
* એવો અધ્યવસાય ધ્રુવપણે (-નિશ્ચિતપણે) અજ્ઞાન છે.

ગાથા – ૨૫૦

ઉત્થાનિકા :–ફરી પૂછે છે કે "(મરણનો અધ્યવસાય અજ્ઞાન છે એમ કહ્યું તે જાણ્યું; હવે) મરણના અધ્યવસાયનો પ્રતિપક્ષી જે જીવનનો અધ્યવસાય તેની શી હકીકત છે?" તેનો ઉત્તર કહે છે :–

ગાથા :– * જે માનતો—હું જિવાડું ને પર જીવ જિવાડે મુજને,
તે મૂઢ છે, અજ્ઞાની છે, વિપરીત એથી જ્ઞાની છે. ૨૫૦

ટીકામૃત :–

૧. * હું જિવાડું છું પર જીવને, પર જીવ જિવાડે મુજને,
નિશ્ચિતપણે વ્યવસાય* એવો જીવનો અજ્ઞાન છે.

૨. * વ્યવસાય-અધ્યવસાય આવો છે અહો જે જીવને,
અજ્ઞાનમયતાને લીધે તે જીવ મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે.

૩. * જે જીવને નહિ કોઈ અધ્યવસાય આવો હોય છે,
બસ જ્ઞાનમયતાને લીધે તે જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે.

ટીકા :–

૧. * 'પરજીવોને હું જીવાડું છું અને પરજીવો મને જિવાડે છે'
* એવો અધ્યવસાય ધ્રુવપણે (-અત્યંત ચોક્કસ) અજ્ઞાન છે.

૨. * તે અધ્યવસાય જેને છે
* તે જીવ અજ્ઞાનીપણાને લીધે મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે;

૩. * અને જેને તે અધ્યવસાય નથી
* તે જીવ જ્ઞાનીપણાને લીધે સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે.

ગાથા – ૨૫૧, ૨૫૨

ઉત્થાનિકા :–હવે પૂછે છે કે આ (જીવનો) અધ્યવસાય અજ્ઞાન કઈ રીતે છે? તેનો ઉત્તર કહે છે :–

ગાથા :– * છે આયુ-ઉદયે જીવન જીવનું એમ સર્વજ્ઞે કહ્યું,
તું આયુ તો દેતો નથી, તેં જીવન ક્યમ તેનું કર્યું? ૨૫૧,
* છે આયુ-ઉદયે જીવન જીવનું એમ સર્વજ્ઞે કહ્યું,
તે આયુ તુજ દેતા નથી, તો જીવન ક્યમ તારું કર્યું ? ૨૫૨.

ટીકામૃત :–

૧. * સૌથી પ્રથમ તો જીવન જીવને છે જ પોતાના ખરે—
આયુષ્ય કર્મ તણા ઉદયથી, [માત્ર એક જ] કારણે—
૨. * કે નિજના આયુ કરમના ઉદયના જ અભાવમાં,
જીવિત* કરાવું અશક્ય છે [ઉપદેશમાં જિનવર તણા;]
૩. * આયુ કરમ વળી નિજનું બીજાથી બીજાને અહા,
કદી દઈ શકાતું નથી ખરે એ કારણે કે તે સદા;
૪. * નિજના જ પરિણામો વડે ઉપલબ્ધરૂપ અહો થતું,
માટે ખરે કો પણ રીતે બીજો અહો બીજા તણું;
૫. * જીવિત કરી શકતો નથી, [એ કથન શ્રી જિનવર કહે.]
તેથી જ 'પરને હું જિવાડું છું અને પર મુજને—
૬. * જીવિત કરે છે'—ભાવ એવો જીવનો નિયતપણે—
અજ્ઞાન છે, [આ રીતથી વ્યવસાય** સૌ અજ્ઞાન છે.]

---

* જીવિત =જીવન = જીવતર

** વ્યવસાય = અધ્યવસાય

ટીકા :–

૧. * પ્રથમ તો, જીવોને જીવિત ખરેખર
* પોતાના આયુકર્મના ઉદયથી જ છે, કારણ કે
૨. * પોતાના આયુકર્મના ઉદયના અભાવમાં
* જીવિત કરાવું (-થવું) અશક્ય છે;
૩. * વળી પોતાનું આયુકર્મ બીજાથી બીજાને
* દઈ શકાતું નથી, કારણ કે તે
૪. * (પોતાનું આયુકર્મ) પોતાના પરિણામથી જ ઉપાર્જિત થાય છે (-મેળવાય છે);
* માટે કોઈપણ રીતે બીજો બીજાનું.

૫. * જીવિત કરી શકે નહિ.

* તેથી 'હું પરને જિવાડું છું અને પર મને

૬. * જિવાડે છે' એવો અધ્યવસાય ધ્રુવપણે (-નિયતપણે)

* અજ્ઞાન છે [આ રીતે અધ્યવસાય અજ્ઞાન કઈ રીતે છે—તે પ્રશ્નનો ઉત્તર કહ્યો.]

ગાથા – ૨૫૩

ઉત્થાનિકા :–દુઃખ-સુખ કરવાના અધ્યવસાયની પણ આ જ ગતિ છે એમ હવે કહે છે :–

ગાથા :– * જે માનતો–મુજથી દુઃખી સુખી હું કરું પર જીવને,
તે મૂઢ છે, અજ્ઞાની છે, વિપરીત એથી જ્ઞાની છે. ૨૫૩.

ટીકામૃત :–

૧. * દુઃખી ને સુખી પર જીવને કરું છું અહો હું તેમ તે,
પર જીવ મુજને દુઃખી અને સુખી પણ કરે છે "ભાવ"* એ

૨. * નિશ્ચિતપણે અજ્ઞાન છે, તે "ભાવ" જેને હોય છે
તે જીવ મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે, અજ્ઞાનમયતાને લીધે;

૩. * ને જીવ જેને "ભાવ" નથી એ, જ્ઞાનમયતાને લીધે
સદ્દષ્ટિ જ્ઞાની છે અહો, ["વ્યવસાય"થી જે રહિત છે.]

---

* "ભાવ" = અધ્યવસાય = "વ્યવસાય"

ટીકા :–

૧. * 'પર જીવોને હું દુઃખી તથા સુખી કરું છું
* અને પર જીવો મને દુઃખી તથા સુખી કરે છે એવો અધ્યવસાય

૨. * ધ્રુવપણે અજ્ઞાન છે. તે અધ્યવસાય જેને છે
* તે જીવ અજ્ઞાનીપણાને લીધે મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે;

૩. * અને જેને તે અધ્યવસાય નથી તે જીવ જ્ઞાનીપણાને લીધે સમ્યગ્દ્રષ્ટિ છે.

ગાથા ૨૫૪ થી ૨૫૬

ઉત્થાનિકા :–હવે પૂછે છે કે આ અધ્યવસાય અજ્ઞાન કઈ રીતે છે? તેનો ઉત્તર કહે છે :–

ગાથા :– * જ્યાં કર્મ-ઉદયે જીવ સર્વે દુખિત તેમ સુખી થતા,
તું કર્મ તો દેતો નથી, તેં કેમ દુખિત-સુખી કર્યાં ? ૨૫૪.
* જ્યાં કર્મ-ઉદયે જીવ સર્વે દુઃખિત તેમ સુખી બને,
તે કર્મ તુજ દેતા નથી, તો દુખિત કેમ કર્યો તને ? ૨૫૫.
* જ્યાં કર્મ-ઉદયે જીવ સર્વે દુખિત તેમ સુખી બને,
તે કર્મ તુજ દેતા નથી, તો સુખિત કેમ કર્યો તને ? ૨૫૬

ટીકામૃત :–

૧. * સૌથી પ્રથમ તો જીવને સુખ-દુઃખ ખરેખર થાય છે,
નિજ કર્મના જ ઉદય થકી [બસ માત્ર એક જ] કારણે—
૨. * કે નિજ કરમના ઉદયના જ અભાવમાં સુખ-દુઃખ થવાં—
અશક્ય છે, વળી કર્મ નિજનું કોઈ બીજાને કદા;
૩. * આપી શકાતું નથી ખરે એ કારણે કે તે અહ્ા,
નિજના જ પરિણામો વડે ઉપલબ્ધરૂપ થતું સદા;
૪. * માટે ખરે કો પણ રીત બીજો અહો કો અન્યને,
સુખ-દુઃખ કદીય કરી શકે નહિ—એમ હોવાથી અરે;
૫. * ‘હું પર જીવોને સુખી-દુઃખી કરું છું અને તેઓ મને
સુખી-દુઃખી કરે છે’ “ભાવ”* એવો નિશ્ચયે અજ્ઞાન છે.

“ભાવ” = અધ્યવસાય, વ્યવસાય

ટીકા :–

૧. * પ્રથમ તો, જીવોને સુખ-દુઃખ ખરેખર
* પોતાના કર્મના ઉદયથી જ થાય છે, કારણ કે
૨. * પોતાના કર્મના ઉદયના અભાવમાં સુખ-દુઃખ થવાં
* અશક્ય છે; વળી પોતાનું કર્મ બીજાથી બીજાને
૩. * દઈ શકાતું નથી, કારણ કે તે (પોતાનું કર્મ)
* પોતાના પરિણામથી જ ઉપાર્જિત થાય છે;
૪. * માટે કોઈ પણ રીતે બીજાને બીજો
* સુખ-દુઃખ કરી શકે નહિ. તેથી [અર્થાત્ એમ હોવાથી]
૫. * ‘હું પર જીવોને સુખી-દુઃખી કરું છું અને પર જીવો મને
* સુખી-દુઃખી કરે છે’ એવો અધ્યવસાય ધ્રુવપણે અજ્ઞાન છે.

કળશ—૧૬૮

ઉત્થાનિકા :–હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :–

શ્લોકાર્થ :–

૧. * આ જગતમાં જીવોને મરણ, જીવિત, દુઃખ, સુખ—

* બધુંય સદૈવ નિયમથી (-ચોક્કસ) પોતાના કર્મના ઉદયથી થાય છે;

૨. * 'બીજો પુરુષ બીજાનાં મરણ, જીવન, દુઃખ, સુખ કરે છે'

* આમ જે માનવું તે તો અજ્ઞાન છે.

કળશામૃત :–

૧. * આ જગતમાં સહુ જીવને જીવન-મરણ, સુખ-દુઃખ એ–
સઘળુંય થાયે નિયમથી, નિજ કર્મના ઉદયે ખરે;

૨. * બીજો પુરુષ કો અન્યના જીવન-મરણ, સુખ-દુઃખ કરે,
એ માન્યતા અજ્ઞાન છે [જિનવરવચનથી વિરુદ્ધ છે.]

કળશ—૧૬૯

ઉત્થાનિકા :–ફરી આ જ અર્થને દ્રઢ કરતું અને આગળના કથનની સૂચનારૂપ કાવ્ય કહે છે :–

શ્લોકાર્થ :–

૧. * આ (પૂર્વે કહેલી માન્યતારૂપ) અજ્ઞાનને
 * પામીને જે પુરુષો પરથી પરનાં મરણ, જીવન,

૨. * દુઃખ, સુખ દેખે છે અર્થાત્ માને છે,
 * તે પુરુષો—કે જેઓ એ રીતે અહંકાર-રસથી

3. * કર્મો કરવાના ઇચ્છક છે (અર્થાત્ 'હું આ કર્મોને કરું છું' એવા અહંકારરૂપી રસથી
 * જેઓ કર્મ કરવાની—મારવા-જીવાડવાની,

૪. * સુખી-દુઃખી કરવાની—વાંછા કરનારા છે)
 * તેઓ નિયમથી મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે, પોતાના આત્માનો ઘાત કરનારા છે.

કળશામૃત :–

૧. * પૂર્વે કહેલી માન્યતારૂપ આ અહો અજ્ઞાનને,
 જે પુરુષ પામીને અહો પરના મરણ ને જીવનને;

૨. * સુખ-દુઃખને દેખે અને પરથી થતાં માને ખરે,
 તે પુરુષ કે જેઓ અહો, એ રીત ગર્વ થકી અરે;

3. * 'કરું છું અહો આ કર્મને' એ ગર્વરૂપ રસથી અરે,
 જે કર્મ કરવાની—હું મારું—જિવાડું ને હું દઉં ખરે

૪. * સુખ-દુઃખ પરને, એવી વાંછા જે અહો કરતા અરે,
 તેઓ ખરે મિથ્યામતિ છે, આત્મઘાતી નિશ્ચયે.

ગાથા—૨૫૭, ૨૫૮

ઉત્થાનિકા :–હવે આ અર્થને ગાથા દ્વારા કહે છે :–

ગાથા :– * મરતો અને જે દુઃખી થતો—સૌ કર્મના ઉદયે બને,
તેથી 'હણ્યો મેં, દુઃખી કર્યો'—તુજ મત શું નહિ મિથ્યા ખરે? ૨૫૭.
* વળી નવ મરે, નવ દુઃખી બને, તે કર્મના ઉદયે ખરે,
'મેં નવ હણ્યો, નવ દુઃખી કર્યો'—તુજ મત શું નહિ મિથ્યા ખરે? ૨૫૮.

ટીકામૃત :–

૧. * જેઓ મરે છે વા જીવે છે ને સુખી-દુઃખી થાય છે,
તે તો સદાયે થાય છે નિજ કર્મના ઉદયે ખરે;

૨. * એ કારણે કે નિજ કરમના ઉદયના જ અભાવમાં,
તેનું થવું એ રીતથી જીવન-મરણ, સુખ-દુઃખ અહ્ર

૩. * અશક્ય છે, તેથી અહો માર્યો-જિવાડ્યો ને કર્યો,
સુખી કે દુઃખી આ જીવને, છે માન્યતા એવી અહો;

૪. * જે જીવને તે તો અરે મિથ્યાત્વી છે [પાપી અને
પાખંડી છે નિશ્ચયનયે; જિનમત મહીં નથી જીવ તે.]

ટીકા :–

૧. * જે મરે છે અથવા જીવે છે, દુઃખી થાય છે અથવા સુખી થાય છે,
* તે ખરેખર પોતાના કર્મના ઉદયથી જ થાય છે,

૨. * કારણ કે પોતાના કર્મના ઉદયના અભાવમાં
* તેનું તે પ્રમાણે થવું (અર્થાત્ મરવું, જીવવું, દુઃખી થવું કે સુખી થવું)

૩. * અશક્ય છે. માટે 'મેં આને માર્યો આને જિવાડ્યો,
* આને દુઃખી કર્યો, આને સુખી કર્યો' એવું દેખનાર અર્થાત્ માનનાર

૪. * મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે [નિશ્ચયથી પાપી અને
* પાખંડી છે, જિનવરના મતમાં નથી.]

કળશ-૧૭૦

ઉત્થાનિકા :–હવે આગળના કથનની સૂચનારૂપ શ્લોક કહે છે :–

શ્લોકાર્થ :–

૧. * મિથ્યાદ્રષ્ટિને જે આ અજ્ઞાનસ્વરૂપ અધ્યવસાય જોવામાં આવે છે
 * તે અધ્યવસાય જ, વિપર્યયસ્વરૂપ (–વિપરીત, મિથ્યા) હોવાથી

૨. * તે મિથ્યાદ્રષ્ટિને બંધનું કારણ છે.
 * [આચાર્યશ્રીએ આ રીત આગામી કથનની સૂચના કરી.]

કળશામૃત :–

૧. * મિથ્યામતિને જે અરે "વ્યવસાય"* આ દેખાય છે,
અજ્ઞાનસ્વરૂપે જે અહો તે "ભાવ"* વિપરીત હોઈને;

૨. * છે બંધનું કારણ અહો મિથ્યામતિ છે તેહને,
[સૂચના કરી આ રીત આગામી કથનની મુનિવરે.]

---

* વ્યવસાય = ભાવ = અધ્યવસાય

ગાથા–૨૫૯

ઉત્થાનિકા :–હવે, આ અજ્ઞાનમય અધ્યવસાય જ બંધનું કારણ છે એમ ગાથામાં કહે છે :–

ગાથા :– * આ બુદ્ધિ જે તુજ ‘દુખિત તેમ સુખી કરું છું જીવને’,
તે મૂઢ મતિ તારી અરે! શુભ અશુભ બાંધે કર્મને. ૨૫૯.

ટીકામૃત :–

૧. * ‘પર જીવને હણું છું અને હણતો નથી હું તેમને,
હું દુઃખી કરું છું, સુખી કરું છું’ એહ જે વ્યવસાય* છે

૨. * અજ્ઞાનમય મિથ્યામતિને, તે જ અધ્યવસાય છે
પોતે જ રાગાદિરૂપે, તેથી અહો તે પુરુષને;

3. * શુભ કે અશુભરૂપ બંધનું કારણ સદાય બને અરે !
[અજ્ઞાનમય ‘વ્યવસાય’ આ રીત બંધનું કારણ ખરે.]

ટીકા :–

૧. * ‘પર જીવોને હું હણું છું, નથી હણતો,
* દુઃખી કરું છું, સુખી કરું છું’ એવો જે આ અજ્ઞાનમય અધ્યવસાય

૨. * મિથ્યાદ્રષ્ટિને છે, તે જ (અર્થાત્ તે અધ્યવસાય જ)
* પોતે રાગાદિરૂપ હોવાથી તેને (-મિથ્યાદ્રષ્ટિને)

3. * શુભાશુભ બંધનું કારણ છે.
* [આ રીતે આ અજ્ઞાનમય અધ્યવસાય જ બંધનું ખરું કારણ છે.]

ગાથા – ૨૬૦, ૨૬૧

ઉત્થાનિકા :–હવે, અધ્યવસાયને બંધના કારણ તરીકે બરાબર નક્કી કરે છે—કરાવે છે (અર્થાત્ મિથ્યા અધ્યવસાય જ બંધનું કારણ છે એમ નિયમથી કહે છે) :–

ગાથા :– * કરતો તું અધ્યવસાન–'દુખિત—સુખી કરું છું જીવને',
તે પાપનું બંધક અગર તો પુણ્યનું બંધક બને. ૨૬૦.
* કરતો તું અધ્યવસાન–'મારું-જિવાડું છું પર જીવને,
તે પાપનું બંધક અગર તો પુણ્યનું બંધક બને. ૨૬૧.

ટીકામૃત :–

૧. * મિથ્યામતિને જન્મતો અજ્ઞાનથી 'વ્યવસાય' આ
જે રાગમય છે, તે જ કારણ બંધનું કરજે અહા
૨. * નક્કી બરાબર એમ તું, ને પુણ્ય-પાપપણે સદા,
હોવાથી બેપણું બંધનું તે બંધના કારણ તણા;
૩. * નહિ ભેદને કદી શોધવો કે પુણ્યબંધ તણું તથા
છે પાપબંધ તણું અહો બે કારણો જુદા જુદા;
૪. * એ કારણે કે એક અધ્યવસાનમાત્ર જ આ અરે
કે દુઃખી કરું, હું મારું છું, હું સુખી કરું પર જીવને
૫. * હું જિવાડું છું' પણ તેમને—આ બે પ્રકારે એ રીતે,
શુભ-અશુભ એવા ગર્વરસથી ભરેલપણું હોવા વડે;
૬. * અવિરોધ છે કારણ મહીં આ પુણ્ય તેમજ પાપના;
બસ એક અધ્યવસાય માત્ર જ બંધનું કારણ અહા.

ટીકા :–

૧. * મિથ્યાદ્રષ્ટિને જે આ અજ્ઞાનથી જન્મતો
* રાગમય અધ્યવસાય છે તે જ બંધનું કારણ છે.
૨. * એમ બરાબર નક્કી કરવું. અને પુણ્ય-પાપપણે (પુણ્ય-પાપરૂપે)
* બંધનું બે-પણું હોવાથી બંધના કારણનો
૩. * ભેદ ન શોધવો (અર્થાત્ એમ ન માનવું કે પુણ્યબંધનું કારણ બીજું છે અને
* પાપબંધનું કારણ કોઈ બીજું છે;)
૪. * કારણ કે એક જ આ અધ્યવસાન
* 'દુઃખી કરું છું, મારું છે' એમ અને 'સુખી કરું છું
૫. * જિવાડું છું' એમ બે પ્રકારે
* શુભ-અશુભ અહંકારરસથી ભરેલાપણા વડે

૬. ⁎ પુણ્ય અને પાપ—બંનેના બંધનું કારણ હોવામાં અવિરોધ છે

⁎ (અર્થાત્ એક જ અધ્યવસાયથી પુણ્ય અને પાપ—બંનેનો બંધ થવામાં કોઈ વિરોધ નથી.)

ગાથા—૨૬૨

ઉત્થાનિકા :–'આ રીતે ખરેખર હિંસાનો અધ્યવસાય જ હિંસા છે એમ ફલિત થયું'—એમ હવે કહે છે :–

ગાથા :– * મારો ન મારો જીવને, છે બંધ અધ્યવસાનથી,
– આ જીવ કેરા બંધનો સંક્ષેપ છે નિશ્ચયનય થકી. ૨૬૨.

ટીકામૃત :–

૧. * નિજ કર્મના જ ઉદય તણી વિધવિધતાના વશ વડે,
પર જીવના પ્રાણો તણો વ્યપરોપ કદી થાઓ અને
૨. * થાઓ કદી ના [પણ] અહો 'હું હણી શકું' પર જીવને,
એવો અહો જે ગર્વરસથી ભરેલ અધ્યવસાય છે
૩. * હિંસા મહીં જે, તે જ કારણ બંધનું છે નિશ્ચયે,
એ કારણે કે નિશ્ચયે છે પર તણો જે ભાવ તે
૪. * પ્રાણો તણો ઉચ્છેદ, તે પરથી કરી ન શકાય છે;
[આ રીત અધ્યવસાય હિંસાનો જ હિંસા છે ખરે.]

ટીકા :–

૧. * પરજીવોને પોતાના કર્મના ઉદયની વિચિત્રતાના વશે
* પ્રાણોનો વ્યપરોપ (-ઉચ્છેદ, વિયોગ) કદાચિત થાઓ,
૨. * કદાચિત ન થાઓ,–'હું હણું છું'
* એવો જે અહંકારરસથી ભરેલો હિંસામાં અધ્યવસાય (અર્થાત્ હિંસાનો અધ્યવસાય)
૩. * તે જ નિશ્ચયથી તેને (હિંસાનો અધ્યવસાય કરનારા જીવને) બંધનું કારણ છે,
* કેમકે નિશ્ચયથી પરનો ભાવ એવો જે
૪. * પ્રાણોનો વ્યપરોપ તે પરથી કરાવો અશક્ય છે (અર્થાત્ તે પરથી કરી શકાતો નથી.)
* [આ રીતે હિંસાનો અધ્યવસાય જ હિંસા છે એમ ફલિત થયું.]

ગાથા – ૨૬૩, ૨૬૪

ઉત્થાનિકા :–હવે, (હિંસા-અહિંસાની જેમ સર્વ કાર્યોમાં) અધ્યવસાયને જ પાપ-પુણ્યના બંધના કારણપણે દર્શાવે છે :–

ગાથા :– * એમ અલીકમાંહીં, અદત્તમાં, અબ્રહ્મ ને પરિગ્રહ વિષે,
જે થાય અધ્યવસાન તેથી પાપબંધન થાય છે. ૨૬૩

* એ રીત સત્યે, દત્તમાં વળી બ્રહ્મ ને અપરિગ્રહે,
જે થાય અધ્યવસાન તેથી પુણ્યબંધન થાય છે. ૨૬૪.

ટીકામૃત :–

૧. * પૂર્વોક્ત રીત અજ્ઞાનથી વ્યવસાય કરવામાં અહા,
જે આવતો હિંસા મહીં તેવી રીતે જ અસત્યમાં;

૨. * અણદત્તમાં, અણબ્રહ્મમાં, પરિગ્રહ મહીં પણ જે સદા,
'વ્યવસાય' કરવામાં બધો જે આવતો તે પણ અહા;

૩. * કારણ કહ્યું છે પાપના બંધન તણું એક જ અહીં,
ને આવતો કરવા મહીં વ્યવસાય અણહિંસા મહીં;

૪. * ત્યમ સત્ય તેમજ દત્ત, બ્રહ્મે* અપરિગ્રહ પણ મહીં,
'વ્યવસાય' સઘળો પુણ્યબંધનનું કહ્યું કારણ અહીં.

ટીકા :–

૧. * એ રીતે (-પૂર્વોક્ત રીતે) અજ્ઞાનથી આ
* જે હિંસામાં અધ્યવસાય કરવામાં આવે છે તેમ અસત્ય,

૨. * અદત્ત, અબ્રહ્મચર્ય અને પરિગ્રહમાં પણ જે
* (અધ્યવસાય) કરવામાં આવે, તે બધોય

૩. * પાપના બંધનું એકમાત્ર (એકનું એક) કારણ છે; અને
* જે અહિંસામાં અધ્યવસાય કરવામાં આવે છે

૪. * તેમ જે સત્ય, દત્ત, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહમાં
* પણ (અધ્યવસાય) કરવામાં આવે, તે બધોય પુણ્યના બંધનું એકમાત્ર કારણ છે.

ગાથા—૨૬૫

ઉત્થાનિકા :–વળી 'બાહ્યવસ્તુ તે બીજું પણ બંધનું કારણ હશે'—એવી શંકા ન કરવી. ('અધ્યવસાય તે બંધનું એક કારણ હશે' અને બાહ્યવસ્તુ તે બંધનું બીજું કારણ હશે' એવી પણ શંકા કરવી યોગ્ય નથી; અધ્યવસાય જ એકનું એક બંધનું કારણ છે, બાહ્યવસ્તુ બંધનું કારણ નથી.) આ અર્થની ગાથા હવે કહે છે :–

ગાથા :– * જે થાય અધ્યવસાન જીવને, વસ્તુ-આશ્રિત તે બને,
પણ વસ્તુથી નથી બંધ, અધ્યવસાનમાત્રથી બંધ છે. ૨૬૫.

ટીકામૃત :–

(૧) [અધ્યવસાય જ બંધનું કારણ છે, બાહ્યવસ્તુ નિમિત્તમાત્ર જ છે :]

૧. * 'અધ્યાસસ્થાન'* જ બંધનું કારણ ખરેખર છે સદા,
નહીં બાહ્યવસ્તુ બંધનું કારણ ખરેખર છે કદા;

૨. * એ કારણે કે બંધનું કારણ જ અધ્યવસાન જે,
કારણપણા તેના થકી ચરિતાર્થ બાહ્ય જ વસ્તુ છે;

૩. * અથવા કહો 'વ્યવસાય*'ના નિમિત્તમાત્ર થવાપણે,
છે બાહ્યવસ્તુનું પૂરું બસ કાર્યક્ષેત્ર અહો ખરે.

૪. * નહીં બાહ્યવસ્તુ બંધનું કારણ કદાપિ થાય છે,
અહીં [નિકટવર્તી] શિષ્યને શંકા અહો આ થાય છે—

* વ્યવસાય = અધ્યવસાય = અધ્યાસસ્થાન

(૨) [બાહ્યવસ્તુ જો બંધનું કારણ નથી તો તેનો નિષેધ શા માટે કરવામાં આવે છે?]

૧. * 'જો બાહ્યવસ્તુ બંધનું કારણ નથી તો તેમનો
પરિચય કરો નહિ, ત્યાગજો'—પ્રતિષેધ એવો તેમનો—

૨. * શા કારણે? [તેનો મને ઉત્તર કહી ઉપકૃત કરો;]
[કરુણાભીના આચાર્યશ્રી ઉત્તર કહે છે તેહનો.]

(૩) [અધ્યવસાન બાહ્યવસ્તુના આશ્રયે જ થાય છે :]

૧. * વ્યવસાય*ના પ્રતિષેધ અર્થે બાહ્યવસ્તુઓ તણો,
પ્રતિષેધ છે એ કારણે કે બાહ્યવસ્તુને અહો;

૨. * આશ્રિત અધ્યવસાન છે, નહિ થાય તે તેના વિના,
ને થાય જો વ્યવસાય કદી'કો વસ્તુના આશ્રય વિના;

૩. * તો વીરજનની-પુત્રના સદ્‌ભાવમાં એવો અહો,
વ્યવસાય કે તેને હણું છું હું અહો એ રીતનો;

૪. ⁕ વ્યવસાય થાશે કે હણું છું હું અહો વંધ્યા તણા,
કો પુત્રને જેનો ખરે જ અભાવ હોવા પણ છતાં !
૫. ⁕ કિંતુ ન અધ્યવસાન એવો કોઈને પણ ઊપજતો,
માટે જ એવો નિયમ છે કે બાહ્યવસ્તુના અહો !
૬. ⁕ આશ્રય વિના વ્યવસાય એવો કો નહીં થાતો કદા,
ને તેથી અધ્યવસાનને છે જેહનો આશ્રય સદા;
૭. ⁕ તે બાહ્યવસ્તુનો અતિ પ્રતિષેધ છે તેથી અહો,
કે કાર્યનો પ્રતિષેધ કારણના નિષેધ વડે થતો;
૮. ⁕ (આ રીત અધ્યવસાનનું [નિમિત્ત] કારણ વસ્તુ છે,
વસ્તુ તણા પ્રતિષેધથી વ્યવસાય છે નિષેધ્ય તે.)

(૪) [બાહ્યવસ્તુ અધ્યવસાનનું નિમિત્ત કારણ છે, તોપણ તે બંધનું કાણ નથી :]

૧. ⁕ કિંતુ જોકે બાહ્વવસ્તુ બંધના કારણ તણું,
[નિમિત્ત] કારણ છે ખરે તોપણ નથી કારણ ખરું;
૨. ⁕ એ કારણે કે યત્નથી પરિણમન કરતા મુનિ તણા,
પગથી હણાઈ જતા અહો કો ઝડપથી આવી જતા
૩. ⁕ પ્રેરિત કાળથી, ઊડતા જીવડાની માફક વસ્તુ* જે
કારણ અહો છે બંધકારણનું ખરે તેને અરે;
૪. ⁕ બંધકારણ માનતાં વ્યભિચાર આવે છે ખરે,
આ રીત નિશ્ચયથી અહો કો બાહ્યવસ્તુની અરે;
૫. ⁕ સિદ્ધિ ન છે નિર્બાધરૂપે બંધના કારણ તણી,
માટે સહુએ બાહ્યવસ્તુ જીવમા જેઓ નથી;
૬. ⁕ તે બંધના કારણ નથી, પણ બંધકારણ છે ખરે—
વ્યવસાય માત્ર જ જીવને, તદ્‌ભાવરૂપે જેહ છે

---

* વસ્તુ = બાહ્યવસ્તુઓ

ટીકા :–

(૧) [અધ્યવસાન જ બંધનું કારણ છે, બાહ્યવસ્તુ નિમિત્તમાત્ર જ છે :]

૧. ⁕ અધ્યવસાન જ બંધનું કારણ છે;
⁕ બાહ્યવસ્તુ બંધનું કારણ નથી,
૨. ⁕ કેમકે બંધનું કારણ જે અધ્યવસાન

* તેના કારણપણાથી જ બાહ્યવસ્તુને ચરિતાર્થપણું છે.

૩. * (અર્થાત્ બંધનું કારણ જે અધ્યવસાન તેનું [નિમિત્ત] કારણ થવામાં જ

* બાહ્યવસ્તુનું કાર્યક્ષેત્ર પુરું થાય છે,

૪. * તે કાંઈ બંધનું કારણ થતી નથી).

* અહીં પ્રશ્ન થાય છે કે—

(૨) [બાહ્યવસ્તુ જો બંધનું કારણ નથી તો તેનો નિષેધ શા માટે કરવામાં આવે છે?]

૧. * જો બાહ્યવસ્તુ બંધનું કારણ નથી તો (બાહ્યવસ્તુનો પ્રસંગ ન કરો, ત્યાગ કરો' એમ) બાહ્યવસ્તુનો પ્રતિષેધ (નિષેધ)

૨. * શા માટે કરવામાં આવે છે ?

* તેનું સમાધાન :–

(૩) [અધ્યવસાન બાહ્યવસ્તુના આશ્રયે જ થાય છે :]

૧. * અધ્યવસાનના પ્રતિષેધ અર્થે બાહ્યવસ્તુનો

* પ્રતિષેધ કરવામાં આવે છે. અધ્યવસાનને બાહ્યવસ્તુ

૨. * આશ્રયભૂત છે; બાહ્યવસ્તુનો આશ્રય કર્યા વિના અધ્યવસાન પોતાના સ્વરૂપને પામતું નથી અર્થાત્ ઊપજતું નથી.

* જો બાહ્યવસ્તુનો આશ્રય કર્યા વિના પણ અધ્યવસાન ઊપજતું હોય

૩. * તો, જેમ આશ્રયભૂત એવા વીરજનનીના પુત્રના સદ્‌ભાવમાં (કોઈને) એવો

* અધ્યવસાય ઊપજે કે 'હું વીરજનનીના પુત્રને હણું છું.'

૪. * તેમ આશ્રયભૂત એવા વંધ્યાપુત્રના અસદ્‌ભાવમાં પણ (કોઈને) એવો અધ્યવસાય ઊપજે (-ઊપજવો જોઈએ) કે

* 'હું વંધ્યાપુત્રને (વાંઝણીના પુત્રને) હણું છું.'

૫. * પરંતુ એવો અધ્યવસાય તો (કોઈને) ઊપજતો નથી. (જ્યાં વંધ્યાનો પુત્ર જ નથી ત્યાં મરવાનો અધ્યવસાય ક્યાંથી ઊપજે?

* માટે એવો નિયમ છે કે (બાહ્યવસ્તુરૂપ)

૬. * આશ્રય વિના અધ્યવસાન હોતું નથી.

* અને તેથી જ અધ્યવસાનને આશ્રયભૂત

૭. * એવી જે બાહ્યવસ્તુ તેનો અત્યંત પ્રતિષેધ છે, કેમ કે કારણના

* પ્રતિષેધથી જ કાર્યનો પ્રતિષેધ થાય છે.

૮. * (બાહ્યવસ્તુ અધ્યવસાનનું કારણ છે

* તેથી તેના પ્રતિષેધથી જ કાર્યનો પ્રતિષેધ થાય છે.)

(૪) [બાહ્યવસ્તુ અધ્યવસાનનું નિમિત્ત કારણ છે, તોપણ તે બંધનું કારણ નથી.]

૧. ⁎ પરંતુ, જોકે બાહ્યવસ્તુ બંધના કારણનું (અર્થાત્ અધ્યવસાનનું)
⁎ [નિમિત્ત] કારણ છે તોપણ તે (બાહ્યવસ્તુ) બંધનું કારણ નથી;
૨. ⁎ કેમકે ઈર્યાસમિતિમાં પરિણમેલા મુનીન્દ્રના
⁎ પગ વડે હણાઈ જતા એવા કોઈ ઝડપથી આવી પડતા
૩. ⁎ કાળપ્રેરિત ઊડતા જીવડાની માફક કે જે બાહ્યવસ્તુ
⁎ બંધના કારણનું [નિમિત્ત] કારણ છે તે—બંધનું કારણ નહિ થતી હોવાથી,
૪. ⁎ બાહ્યવસ્તુને બંધનું કારણપણું માનવામાં અનેકાંતિક હેત્વાભાસપણું છે—વ્યભિચાર આવે છે.
⁎ (આમ નિશ્ચયથી બાહ્યવસ્તુને
૫. ⁎ બંધનું કારણપણું નિર્બાધ રીતે સિદ્ધ થતું નથી.)
⁎ માટે બાહ્યવસ્તુ કે જે જીવને અતદ્‌ભાવરૂપ છે.
૬. ⁎ તે બંધનું કારણ નથી;
⁎ અધ્યવસાન કે જે જીવને તદ્‌ભાવરૂપ છે તે જ બંધનું કારણ છે.

ગાથા—૨૬૬

ઉત્થાનિકા :–આ રીતે બંધના કારણપણે (-કારણ તરીકે) નક્કી કરવામાં આવેલું જે અધ્યવસાન તે પોતાની અર્થક્રિયા કરનારું નહિ હોવાથી મિથ્યા છે—એમ હવે દર્શાવે છે –

ગાથા :– * કરું છું દુઃખી-સુખી જીવને, વળી બંધ-મુક્ત કરું અરે !
આ મૂઢ મતિ તુજ છે નિરર્થક, તેથી છે મિથ્યા ખરે. ૨૬૬.

ટીકામૃત :–

૧. * હું પર જીવોને દુઃખી કરું છું, સુખી કરું છું આદિ ને
બંધાવું છું, મુકાવું છું ઇત્યાદિ અધ્યવસાન જે

૨. * છે, તે સહુ પરભાવનો વ્યાપાર પરમાં નહિ ખરે
હોવાથી, પોતાની ન અર્થક્રિયા કરંતુ હોઈને;

3. * 'આકાશના ફૂલને ચૂંટું છું હું' અહો અભિપ્રાય જે,
તેના સમાન જ છે અહો મિથ્યારૂપે તે પણ ખરે;

૪. * અનર્થ પોતાના જ માટે માત્ર છે [અભિપ્રાય] તે,
[એ કારણે કે દ્રવ્ય કો] પરને ન કાંઈ કરી શકે.

ટીકા :–

૧. * હું પર જીવોને દુઃખી કરું છું, સુખી કરું છું ઇત્યાદિ તથા
* બંધાવું છું, મુકાવું છું ઇત્યાદિ જે આ અધ્યવસાન

૨. * છે તે બધુંય, પરભાવનો પરમાં વ્યાપાર નહિ
* હોવાને લીધે પોતાની અર્થક્રિયા કરનારું નહિ હોવાથી,

3. * 'હું આકાશના ફૂલને ચૂંટું છું' એવા અધ્યવસાનની
* માફક મિથ્યારૂપ છે,

૪. * કેવળ પોતાના અનર્થને માટે જ છે (અર્થાત્ માત્ર પોતાને જ નુકશાનનું કારણ થાય છે.
* પરને તો કાંઈ કરી શકતું નથી).

ગાથા—૨૯૭

ઉત્થાનિકા :–હવે પૂછે છે કે અધ્યવસાન પોતાની અર્થક્રિયા કરનારું કઈ રીતે નથી? તેનો ઉત્તર કહે છે :—

ગાથા :– * સૌ જીવ અધ્યવસાનકારણ કર્મથી બંધાય જ્યાં
ને મોક્ષમાર્ગે સ્થિત જીવો મુકાય, તું શું કરે ભલા?

ટીકામૃત :–

૧. * બંધાવું છું, મુકાવું છું હું એવું અધ્યવસાન જે,
છે બાંધવા ને છોડવા જીવને અહો તેવી અરે;

૨. * છે અર્થક્રિયા તેહની, કિંતુ અહો જીવ તો ખરે,
'વ્યવસાય'નો સદ્‌ભાવ આવો હો છતાં પણ નહિ અરે!

૩. * બંધાય છે, મુકાય છે નિજના જ જે પરિણામ છે,
સહરાગ કે વીતરાગનો જ અભાવ હોવાથી ખરે;

૪. * ને એવું અધ્યવસાન હોવા નહિ છતાં પણ હોય જો
સહરાગ કે વીતરાગ પરિણામો તણો સદ્‌ભાવ તો

૫. * બંધાય છે, મુકાય છે [પરિણામ પોતાના વડે.]
કિંચિત કરી શકતું નહિ હોવાથી અધ્યવસાન તે,

૬. * પોતાની અર્થક્રિયા અહો કરતું નહિ હોવાથી છે
મિથ્યા જ તે, એવો અહો આશય કહ્યો [છે મુનિવરે.]

ટીકા :–

૧. * 'હું બંધાવું છું, મુકાવું છું' એવું જે અધ્યવસાન છે.
* તેની પોતાની અર્થક્રિયા જીવોને બાંધવા, મુકવા (મુક્ત કરવા, છોડવા) તે છે.

૨. * પરંતુ જીવ તો,
* આ અધ્યવસાનનો સદ્‌ભાવ હોવા છતાં પણ,

૩. * પોતાના સરાગ-વીતરાગ પરિણામના અભાવથી
* નથી બાંધતો, નથી મુકાતો;

૪. * અને પોતાના સરાગ-વીતરાગ પરિણામના સદ્‌ભાવથી,
* તે અધ્યવસાનનો અભાવ હોવા છતાં પણ,

૫. * બંધાય છે, મુકાય છે.
* માટે પરમાં અકિંચિત્કર હોવાથી (અર્થાત્ કાંઈ નહીં કરી શકતું હોવાથી આ અધ્યવસાન

૬. * પોતાની અર્થક્રિયા કરનારું નથી;
* અને તેથી મિથ્યા જ છે—આવો ભાવ (આશય) છે.

કળશ –૧૭૧

ઉત્થાનિકા :–હવે આ અર્થના કળશરૂપે અને આગળના કથનની સૂચનિકારૂપે શ્લોક કહે છે :–

શ્લોકાર્થ :–

૧. * આ નિષ્ફળ (નિરર્થક) અધ્યવસાયથી મોહિત થયો થકો
 * આત્મા પોતાને સર્વરૂપ કરે છે,

૨. * એવું કાંઈ પણ નથી કે જે-રૂપ પોતાને
 * ન કરતો હોય.

કળશામૃત :–

૧. * ફળહીન અધ્યવસાય આવાથી અહો મોહિત થતો,
નિજને કરે છે આતમા આ સર્વરૂપે રે અહો;

૨. * એવું નથી કંઈપણ અહો જે-રૂપ પોતાને ખરે,
કરતો ન હો આ આતમા [મિથ્યાત્વી-રાગી થઈ અરે!]

ગાથા—૨૬૮, ૨૬૯

ઉત્થાનિકા :–હવે આ અર્થને સ્પષ્ટ રીતે ગાથામાં કહે છે :–

ગાથા :– * તિર્યંચ, નારક, દેવ, માનવ, પુણ્ય-પાપ વિવિધ જે,
તે સર્વરૂપ નિજને કરે છે જીવ અધ્યવસાનથી. ૨૬૮.
* વળી એમ ધર્મ-અધર્મ, જીવ-અજીવ, લોક-અલોક જે,
તે સર્વરૂપ નિજને કરે છે જીવ અધ્યવસાનથી. ૨૬૯.

ટીકામૃત :–

(૧) [અજ્ઞાની જીવ હિંસાદિના અધ્યવસાનથી હું પરને મારી શકું છું આદિ માને છે :]

૧. * જે રાગ-રોષ તણા ઉદયમાં એવી હણવાદિ ક્રિયા
સાથે અહો તન્મયપણે છે આતમા એ માન્યતા—

૨. * રૂપ, જેહ અધ્યવસાનથી હિંસક અહો નિજને કરે,
દયાદિ અધ્યવસાનથી નિજને અહિંસક પણ કરે;

3. * ને અન્ય અધ્યવસાનથી નિજને જ અન્યરૂપે કરે,
જેવી રીતે આ આતમા પૂર્વે કહેલ વિધિ વડે;

(૨) [અજ્ઞાની જીવ નરકાદિ ગતિ મળતાં પોતાને નારકી આદિ માને છે :]

૧. * તેવી જ રીતે ઉદયમાં જે આવતા નારક તણા,
વ્યવસાયથી નિજને અહો નારક કરંતા જે અહા;

૨. * ને ઉદયમાં જે આવતા વ્યવસાય તિર્યંચો તણા,
તેના થકી તિર્યંચરૂપે જે કરે નિજને અહા;

3. * વળી ઉદયમાં જે આવતા વ્યવસાય મનુજ તણા અહા,
તેના થકી નિજને કરે છે જેહ મનુજપણે તદા;

૪. * ને ઉદયમાં જે આવતા વ્યવસાય દેવ તણા અહા,
તેના થકી નિજને કરે છે દેવરૂપે જે સદા;

(3) [અજ્ઞાની જીવ પુણ્ય આદિના ઉદયમાં પોતાને પુણ્યાત્મા આદિ માને છે :]

૧. * વળી ઉદયમાં જે આવતા સુખ આદિ પુણ્ય તણા અહા,
વ્યવસાયથી નિજને કરે છે, પુણ્યરૂપે જે કદા;

૨. * ને ઉદયમાં જે આવતા દુઃખ આદિ પાપ તણા અહા,
વ્યવસાયથી નિજને કરે છે, પાપરૂપે જે તદા;

(૪) [અજ્ઞાની ધર્માદિના વિકલ્પમાં એકાકાર થઈને પોતાને ધર્માદિરૂપ માને છે :]

૧. * તેવી રીતે વ્યવસાય જે વળી જાણવામાં આવતા,
ધર્માસ્તિકાયાદિ તણા તેનાથી ધર્મરૂપે અહા;

૨. * ને જાણવામાં આવતા વ્યવસાય અધર્માસ્તિના;
અધર્મરૂપ કરે અહો તેનાથી જે નિજને અહા;
૩. * ને જાણવામાં આવતા વ્યવસાય અન્ય જીવો તણા,
તેનાથી અન્યજીવોરૂપે નિજને કરે છે જે તદા;
૪. * વળી જાણવામાં આવતા વ્યવસાય પુદ્‌ગલદ્રવ્યના,
તેનાથી જેહ કરે અહો નિજને જ પુદ્‌ગલરૂપ આ;
૫. * જે જાણવામાં આવતા વ્યવસાય લોકાકાશના,
તેનાથી લોકાકારરૂપે જે કરે નિજને અહા;
૬. * ને જાણવામાં આવતા જ અલોકના વ્યવસાયથી,
નિજને અલોકાકાશરૂપે છે કરે મિથ્યામતિ.

(૫) [ઉપસંહાર :]

૧. * આ રીત અધ્યવસાનથી આત્મા કરે નિજને અરે !
અનેક 'વસ્થાઓરૂપે [પોતાપણાને માનીને.]

ટીકા :–

(૧) [અજ્ઞાની જીવ હિંસાદિના અધ્વયસાનથી હું પરને મારી શકું છું આદિ માને છે :]

૧. * જેવી રીતે આ આત્મા
* 'ક્રિયા' જેનો ગર્ભ છે એવા
૨. * હિંસાના અધ્યવસાનથી પોતાને હિંસક કરે છે,
* (અહિંસાના અધ્યવસાનથી પોતાને અહિંસક કરે છે.)
૩. * અને અન્ય અધ્યવસાનોથી
* પૂર્વોક્ત પ્રકારે પોતાને અન્ય કરે છે.

(૨) [અજ્ઞાની જીવ નરક આદિ ગતિ મળતાં પોતાને નારકી આદિરૂપ માને છે :]

૧. * તેવી રીતે ઉદયમાં આવતા નારકના
* અધ્યવસાનથી પોતાને નારક (-નારકી) કરે છે,
૨. * ઉદયમાં આવતા તિર્યંચના અધ્યવસાનથી
* પોતાને તિર્યંચ કરે છે,
૩. * ઉદયમાં આવતા મનુષ્યના અધ્યવસાનથી
* પોતાને મનુષ્ય કરે છે,
૪. * ઉદયમાં આવતા દેવના અધ્યવસાનથી
* પોતાને દેવ કરે છે,

(૩) [અજ્ઞાની જીવ પુણ્ય આદિના ઉદયમાં પોતાને પુણ્યાત્મા આદિ માને છે :]

૧. * ઉદયમાં આવતા સુખ આદિ પુણ્યના
   * અધ્યવસાનથી પોતાને પુણ્યરૂપ કરે છે અને

૨. * ઉદયમાં આવતા દુઃખ આદિ પાપના
   * અધ્યવસાનથી પોતાને પાપરૂપ કરે છે;

(૪) [અજ્ઞાની જીવ ધર્માદિના વિકલ્પમાં એકાકાર થઈને પોતાને ધર્માદિરૂપ માને છે :]

૧. * વળી તેવી જ રીતે જાણવામાં આવતા
   * જે ધર્મના (અર્થાત્ ધર્માસ્તિકાયના) અધ્યવસાનથી પોતાને ધર્મરૂપ કરે છે,

૨. * જાણવામાં આવતા અધર્મના (અર્થાત્ અધર્માસ્તિકાયના) અધ્યવસાનથી પોતાને અધર્મરૂપ કરે છે,

૩. * જાણવામાં આવતા અન્ય જીવના અધ્યવસાનથી
   * પોતાને અન્યજીવરૂપ કરે છે,

૪. * જાણવામાં આવતા પુદ્‌ગલના અધ્યવસાનથી
   * પોતાને પુદ્‌ગલરૂપ કરે છે,

૫. * જાણવામાં આવતા લોકાકાશના અધ્યવસાનથી
   * પોતાને લોકાકાશરૂપ કરે છે,

૬. * જાણવામાં આવતા અલોકાકાશના અધ્યવસાનથી
   * પોતાને અલોકાકાશરૂપ કરે છે.

(૪) [ઉપસંહાર : આ રીતે આત્મા અધ્યવસાનથી પોતાને સર્વરૂપ કરે છે :]

૧. * (આ રીતે આત્મા અધ્યવસાનથી પોતાને
   * સર્વરૂપ [-અનેક અવસ્થાઓરૂપ] કરે છે [-માને છે.]

કળશ—૧૭૨

ઉત્થાનિકા :–હવે, આ અર્થના કળશરૂપે તથા આગળના કથનની સૂચનિકારૂપે કાવ્ય કહે છે :–

શ્લોકાર્થ :–

૧. * વિશ્વથી (સમસ્ત દ્રવ્યોથી) ભિન્ન હોવા છતાં
   * આત્મા જેના પ્રભાવથી પોતાને વિશ્વરૂપ કરે છે

૨. * એવો આ અધ્યવસાય—કે જેનું
   * મોહ જ એક મૂળ છે તે—જેમને નથી તે જ

૩. * મુનિઓ છે. [તેઓના ચરણમાં શત શતવાર વંદન હો!]
   * [આ રીતે આચાર્યશ્રીએ આગળના કથનની સૂચના આપી.]

કળશામૃત :–

૧. * આ વિશ્વના સહુ દ્રવ્યથી અતિ ભિન્ન હોવા પણ છતાં,
   જેના પ્રભાવ વડે કરે છે વિશ્વરૂપ નિજને અહા!

૨. * આ આતમા, એવો અહો 'વ્યવસાય' આ જેનું અરે!
   છે મોહ એક જ મૂળ તે, જેને નથી તેઓ ખરે;

3. * છે મુનિવરો [તેના ચરણમાં વંદના શત વાર હો!]
   * [આ રીત આગામી કથનની સૂચના આપી અહો!]

ગાથા – ૨૭૦

ઉત્થાનિકા :–આ અધ્યવસાય જેને નથી તે મુનિઓ કર્મથી લેપાતા નથી—એમ હવે ગાથામાં કહે છે :—

ગાથા :– * એ આદિ અધ્યવસાન વિધવિધ વર્તતાં નહિ જેમને,
તે મુનિવરો લેપાય નહિ શુભ કે અશુભકર્મો વડે. ૨૭૦.

ટીકામૃત :– [ભૂમિકા]

૧. * આ જે ત્રણેય પ્રકારના વિધવિધ અધ્યવસાન છે,
તે સહુ સ્વયં અજ્ઞાન આદિરૂપ હોવાથી ખરે;
૨. * અજ્ઞાન, અણદર્શન અને અણચરિતરૂપ જ હોઈને,
શુભ-અશુભ કર્મોના અહા બંધન તણા નિમિત્ત છે.

(૧) ['હું પરને હણું છું'—એ પ્રકારના અધ્યવસાન અજ્ઞાન છે :]

૧. * તેને હવે વિશેષરૂપે આમ સમજાવાય છે,
કે પર જીવોને હું હણું છું આદિ અધ્યવસાન જે;
૨. * તે જેહને છે તેહ અધ્યવસાનવાળા જીવને,
બસ જ્ઞાનમયતાને લીધે સત્ ને અહેતુક જેહ છે,
૩. * જ્ઞપ્તિ તણી ક્રિયા અહા છે જેની એવા આત્મના,
ને રાગ-રોષ તણા ઉદયમય એવી હનન ક્રિયા તણા;
૪. * વિશેષને નહિ જાણવાથી ભિન્ન આત્માનું ખરે,
અજ્ઞાન હોવાથી જ તે 'વ્યવસાય' છે અજ્ઞાન ને
૫. * રે ભિન્ન આત્માનું અદર્શન હોઈને 'વ્યવસાય તે,
મિથ્યાત્વ છે ને તેહ અન-આચરણ પણ વળી હોઈને
૬. * ભિન્નાતમાનું, તેથી તે 'વ્યવસાય' અણચારિત્ર છે.
['પરને હણું છું' આદિ અધ્યવસાન આમ અજ્ઞાન છે.]

(૨) ['હું નારક છું'—એ પ્રકારના અધ્યવસાન અજ્ઞાન છે :]

૧. * 'નારક હું છું' ઇત્યાદિ વળી જે વિવિધ અધ્યવસાન છે,
તે જેહને છે તેહ અધ્યવસાનવાળા જીવને
૨. * પણ, જ્ઞાનમયતાને લીધે સતરૂપ, અણહેતુ અહા,
બસ એક જ્ઞાયકમાત્ર જેનો ભાવ છે તે આત્મના;
૩. * ને કર્મઉદયોથી જનિત [નર] નારકાદિ ભાવના,
વિશેષને નહિ જાણવાથી ભિન્ન આત્માનું અહા;

૪. * અજ્ઞાન હોવાથી જ તે 'વ્યવસાય' છે અજ્ઞાન ને
રે ભિન્ન આત્માનું અદર્શન હોઈને 'વ્યવસાય' તે;
૫. * મિથ્યાત્વ છે ને તેહ અન-આચરણ પણ વળી હોઈને
ભિન્નાતમાનું, તેથી તે 'વ્યવસાય' અણચારિત્ર છે.

(૩) ['હું પરદ્રવ્યને જાણું છું'—એ પ્રકારના અધ્યવસાન અજ્ઞાન છે :]

૧. * 'આ ધર્મદ્રવ્ય જણાય છે' ઇત્યાદિ અધ્યવસાન જે,
તે જેહને છે તેહ અધ્યવસાનવાળા જીવને
૨. * પણ, જ્ઞાનમયતાને લીધે સત્ રૂપ અણહેતુ અહ્ય.
બસ એક જ્ઞાન જ માત્ર જેનું રૂપ છે તે આત્માના;
૩. * ને જ્ઞેયમય એવા અહો ધર્માદિના રૂપો તણા,
વિશેષને નહિ જાણવાથી ભિન્ન આત્માનું અહ્ય;
૪. * અજ્ઞાન હોવાથી જ તે 'વ્યવસાય' છે અજ્ઞાન ને
ભિન્ન આત્માનું અદર્શન હોઈને 'વ્યવસાય' તે;
૫. * મિથ્યાત્વ છે ને તેહ અન-આચરણ પણ વળી હોઈને
ભિન્નતમાનું, તેથી તે વ્યવસાય અણચારિત્ર છે;
૬. * માટે સહુ 'વ્યવસાય' આ બસ બંધના જ નિમિત્ત છે,
['પરદ્રવ્યને જાણું હું છું' 'વ્યવસાય' આમ અજ્ઞાન છે.]

(૪) [ઉપરોક્ત અધ્યવસાનો જેમને નથી તે મુનિકુંજરો કર્મોથી લેપાતા નથી :]

૧. * મુનિકુંજરો જેને ન અધ્યવસાન આવા હોય છે,
તે વિરલા કોઈ જ ને સત્ રૂપ અણહેતુક જે;
૨. * જ્ઞપ્તિ જ જેની એકમાત્ર ક્રિયા જ છે, સત્ રૂપ ને
અણહેતુ જ્ઞાયક એક જેનો ભાવમાત્ર જ છે ખરે;
૩. * સત્ રૂપ ને અણહેતુ જ્ઞાન એક જ જેનું રૂપ છે,
એવા અહો ભિન્નાતમાને જાણીને સુરીતે ખરે;
૪. * સમ્યક્ પ્રકારે શ્રદ્ધતા ને અંતરંગ પ્રકાશતી,
એ જ્ઞાનની જ્યોતિ અહ્ય અજ્ઞાનરૂપ નહિ થતી;
૫. * મિથ્યાત્વરૂપ નહિ થતી, અણચરિતરૂપ નહિ થતી
હોવાથી, શુભ કે અશુભ કર્મોથી ન લેપાતા કદી.

टीका :– [ભૂમિકા :]

૧. * આ જે ત્રણ પ્રકારના અધ્યવસાનો છે
* તે બધાય પોતે અજ્ઞાનાદિરૂપ
૨. * (અર્થાત્ અજ્ઞાન, મિથ્યાદર્શન અને અચારિત્રરૂપ) હોવાથી
* શુભાશુભ કર્મબંધના નિમિત્ત છે.

(૧) ['હું પરને હણું છું'—એ પ્રકારના અધ્યવસાન અજ્ઞાન છે :]

૧. * તે વિશેષ સમજાવવામાં આવે છે—
* હું (પર જીવને) હણું છું ઇત્યાદિ જે આ અધ્યવસાન છે
૨. * તે અધ્યવસાનવાળા જીવને,
* જ્ઞાનમયપણાને લીધે સત્ રૂપ અહેતુક
૩. * જ્ઞપ્તિ જ જેની એક ક્રિયા છે એવા આત્માનો
* અને રાગ-દ્વેષના ઉદયમય એવી હનન આદિ ક્રિયાઓનો
૪. * વિશેષ નહિ જાણવાને લીધે ભિન્ન આત્માનું
* અજ્ઞાન હોવાથી, તે અધ્યવસાન પ્રથમ તો અજ્ઞાન છે,
૫. * ભિન્ન આત્માનું અદર્શન (અશ્રદ્ધાન) હોવાથી (તે અધ્યવસાન)
* મિથ્યાદર્શન છે અને ભિન્ન આત્માનું અનાચરણ હોવાથી
૬. * (તે અધ્યવસાન) અચારિત્ર છે.
* [આ રીતે 'હું પરને હણી શકું છું'—આદિ અધ્યવસાન અજ્ઞાન છે તેમ સિદ્ધ થયું.]

(૨) ['હું નારક છું'—એ પ્રકારના અધ્યવસાન અજ્ઞાન છે :]

૧. * વળી 'હું નારક છું' ઇત્યાદિ જે અધ્યવસાન છે
* તે અધ્યવસાનવાળા જીવને
૨. * પણ, જ્ઞાનમયપણાને લીધે સત્ રૂપ અહેતુક
* જ્ઞાયક જ જેનો એક ભાવ છે એવા આત્માનો
૩. * અને કર્મોદયજનિત નારક આદિ ભાવોનો
* વિશેષ નહિ જાણવાને લીધે ભિન્ન આત્માનું
૪. * અજ્ઞાન હોવાથી, તે અધ્યવસાન પ્રથમ તો અજ્ઞાન છે,
* ભિન્ન આત્માનું અદર્શન હોવાથી (તે અધ્યવસાન)
૫. * મિથ્યાદર્શન છે અને
* ભિન્ન આત્માનું અનાચરણ હોવાથી (તે અધ્યવસાન) અચારિત્ર છે.

(3) ['હું પરદ્રવ્યને જાણું છું'—એ પ્રકારના અધ્યવસાન અજ્ઞાન છે :]

૧. * વળી 'આ ધર્મદ્રવ્ય જણાય છે' ઇત્યાદિ જે અધ્યવસાન છે

* તે અધ્યવસાનવાળા જીવને

૨. * પણ, જ્ઞાનમયપણાને લીધે સત્ રૂપ અહેતુક

* જ્ઞાન જ જેનું એકરૂપ છે એવા આત્માનો

૩. * અને જ્ઞેયમય એવા ધર્માદિક રૂપોનો

* વિશેષ નહિ જાણવાને લીધે ભિન્ન આત્માનું

૪. * અજ્ઞાન હોવાથી, તે અધ્યવસાન પ્રથમ તો અજ્ઞાન છે,

* ભિન્ન આત્મનું અદર્શન હોવાથી (તે અધ્યવસાન)

૫. * મિથ્યાદર્શન છે અને ભિન્ન આત્માનું અનાચરણ હોવાથી,

* (તે અધ્યવસાન) અચારિત્ર છે.

૬. * માટે આ સમસ્ત અધ્યવસાનો બંધના જ નિમિત્ત છે.

* [આ રીતે 'હું પરદ્રવ્યનો જાણું છું'—આદિ અધ્યવસાન અજ્ઞાન છે તેમ સિદ્ધ થયું.]

(૪) [ઉપરોક્ત અધ્યવસાનો જેમને નથી તે મુનિકુંજરો કર્મોથી લેપાતા નથી]

૧. * માત્ર જેમને આ અધ્યવસાનો વિદ્યમાન નથી

* તે જ કોઈક (વિરલ) મુનિકુંજરો (મુનિવરો) સત્ રૂપ અહેતુક

૨. * જ્ઞપ્તિ જ જેની એક ક્રિયા છે, સત્ રૂપ

* અહેતુક જ્ઞાયક જ જેનો એક ભાવ છે.

૩. * અને સત્ રૂપ અહેતુક જ્ઞાન જ જેનું એક રૂપ છે

* એવા ભિન્ન આત્માને (-સર્વ અન્યદ્રવ્યભાવોથી જુદા આત્માને) જાણતા થકા,

૪. * સમ્યક્ પ્રકારે દેખતા (શ્રદ્ધતા) થકા અને અમંદ આત્મજ્યોતિને

* અજ્ઞાનાદિરૂપપણાનો અત્યંત અભાવ હોવાથી (અર્થાત્ અંતરંગમાં પ્રકાશતી જ્ઞાનજ્યોતિ જરા પણ અજ્ઞાનરૂપ,

૫. * મિથ્યાદર્શનરૂપ અને અચારિત્રરૂપ નહિ થતી

* હોવાથી) શુભ કે અશુભકર્મથી ખરેખર લેપાતા નથી.

ગાથા – ૨૭૧

ઉત્થાનિકા :–“અધ્યવસાન શબ્દ વારંવાર કહેતા આવ્યા છો, તે અધ્યવસાન શું છે? તેનું સ્વરૂપ બરાબર સમજવામાં નથી આવ્યું. “આમ પૂછવામાં આવતાં હવે અધ્યવસાનનું સ્વરૂપ ગાથામાં કહે છે :–

ગાથા :– * બુદ્ધિ, મતિ, વ્યવસાય, અધ્યવસાન, વળી વિજ્ઞાન ને
પરિણામ, ચિત્ત ને ભાવ—શબ્દો સર્વ આ એકાર્થ છે. ૨૭૧.

ટીકામૃત :–

૧. * રે સ્વ-પરનો અવિવેક [જ્યારે હોય છે આ જીવને,]
ને ભેદજ્ઞાન સ્વ-પર તણું, તેને તદા નવ હોય છે;

૨. * ‘અધ્યવસિતિ’* બસ માત્ર જીવની તેહ અધ્યવસાન છે
ત્યારે, અને તેને જ બોધનમાત્રમયતાને લીધે

૩. * ‘બુદ્ધિ’ કહે છે, ને વળી વ્યવસાન**માત્રપણા લીધે
‘વ્યવસાય’ [પણ] કહેવાય છે, ને મનન*** માત્રપણા લીધે.

૪. * કહેવાય છે ‘મતિ’ ને અહા વિજ્ઞપ્તિમાત્રપણા લીધે
‘વિજ્ઞાન’ છે તેને વળી ચૈતન્યમાત્રપણા લીધે

૫. * છે ‘ચિત્ત’ સંજ્ઞા તેહને, ચેતન તણા જ ભવનપણે
હોવાથી તેને ‘ભાવ’ એવું નામ પણ કહેવાય છે;

૬. * ચેતન તણા પરિણામમાત્રપણાથી તેને પણ અહા
કહેવાય છે ‘પરિણામ’, છે એકાર્થ આ શબ્દો બધા.

---

* અધ્યવસિતિ = (એકમાં બીજાની માન્યતાપૂર્વક) પરિણતિ;
= (મિથ્યા) નિશ્ચિતિ; (ખોટો) નિશ્ચય હોવો તે

** વ્યવસાન = કામમાં લાગ્યા રહેવું તે; ઉદ્યમી હોવું તે;

*** મનન = માનવું તે; જાણવું તે.

ટીકા :–

૧. * સ્વ-પરનો અવિવેક હોય
 * (અર્થાત્ સ્વ-પરનું ભેદજ્ઞાન ન હોય)

૨. * ત્યારે જીવની અધ્યવસિતિમાત્ર* તે અધ્યવસાન છે;
 * અને તે જ (અર્થાત્ જેને અધ્યવસાન કહ્યું છે તે જ) બોધનમાત્રપણાથી

૩. * બુદ્ધિ છે, વ્યવસાન** માત્રપણાથી
 * વ્યવસાય છે, મનનમાત્રપણાથી

૪. * મતિ છે, વિજ્ઞપ્તિમાત્રપણાથી

* વિજ્ઞાન છે, ચેતનમાત્રપણાથી

૫. * ચિત્ત છે, ચેતનના ભવનમાત્રપણાથી

* ભાવ છે,

૬. * ચેતનના પરિણમનમાત્રપણાથી

* પરિણામ છે. (આ રીતે આ બધા શબ્દો એકાર્થ છે.)

કળશ—૧૭૩

ઉત્થાનિકા :–અધ્યવસાન ત્યાગવાયોગ્ય કહ્યાં છે તેથી એમ સમજાય છે કે વ્યવહારનો ત્યાગ કરાવ્યો છે અને નિશ્ચયનું ગ્રહણ કરાવ્યું છે'—એવા અર્થનું આગળના કથનની સૂચનારૂપ કાવ્ય હવે કહે છે :–

શ્લોકાર્થ :–

૧ * આચાર્યદેવ કહે છે કે :–સર્વ વસ્તુઓમાં
* જે અધ્યવસાન થાય છે તે બધાય (અધ્યવસાન)

૨, * જિન ભગવાનોએ પૂર્વોક્ત રીતે ત્યાગવાયોગ્ય કહ્યાં છે.
* તેથી અમે એમ માનીએ છીએ કે 'પર જેનો આશ્રય છે

૩, * એવો વ્યવહાર જ છોડાવ્યો છે.'
* તો પછી, આ સત્પુરુષો એક સમ્યક્

૪, * નિશ્ચયને જ નિષ્કંપપણે અંગીકાર કરીને
* શુદ્ધજ્ઞાનસ્વરૂપ નિજ મહિમામાં (-આત્મસ્વરૂપમાં) સ્થિરતા કેમ ધરતા નથી?

કળશામૃત :–

૧. * આચાર્યશ્રી કહેતા અહા કે સર્વ વસ્તુઓમાં મહીં,
જે થાય છે વ્યવસાય* [આવા] તે અહો સહુને અહીં;

૨. * ભગવંત જિનોએ કહ્યાં પૂર્વોક્ત રીતે ત્યાજ્ય છે,
તેથી અમે તો માનીએ કે છે પરાશ્રય જેહને;

૩. * વ્યવહાર છોડાવ્યો જ તે, એવો સહુએ તેમણે.
આ સત્પુરુષો તો પછી બસ એક સમ્યક્ જેહ છે

૪. * નિશ્ચય અહો, તેને અકંપપણે જ અંગીકૃત કરી,
બસ જ્ઞાનઘન નિજ સ્વરૂપમાં ક્યમ સ્થિરતા કરતા નથી?

---

* વ્યવસાય. = અધ્યવસાન

ગાથા – ૨૭૨

ઉત્થાનિકા :–હવે આ અર્થને ગાથામાં કહે છે :–

ગાથા :– * વ્યવહારનય એ રીત જાણ નિષિદ્ધ નિશ્ચયનય થકી;
નિશ્ચયનયાશ્રિત મુનિવરો પ્રાપ્તિ કરે નિર્વાણની. ૨૭૨.

ટીકામૃત :–

૧. * નિજ આત્મને આશ્રિત નિશ્ચયનય [સદાયે હોય] છે,
વ્યવહારનય પર[દ્રવ્ય]ને આશ્રિત [નક્કી હોય] છે.

૨. * ત્યાં, પૂર્વ ઉક્ત રીતે અહ્રુ પરને સદા આશ્રિત જે,
સમસ્ત અધ્યવસાન કારણ બંધમાત્રનું હોઈને,

૩. * મુમુક્ષુને તેનો નિષેધ અહો કરંતો જેહ તે,
નિશ્ચયવડે જ નિષેધ તો વ્યવહારનયનો છે ખરે;

૪. * એ કારણે કે પર તણો આશ્રય સમાન જ હોઈને,
'વ્યવસાય'* ને વ્યવહારનયમાં નહિ તફાવત કાંઈ છે.

૫. * ને એ રીતે વ્યવહારનય આ છે નિષેધ્ય જ કેમ કે
સ્વાશ્રિત નિશ્ચયનય તણો આશ્રય અહો કરનાર જે;

૬. * બસ તે જ કર્મથી મુક્તિને પામે અહો છે ને ખરે,
પર [દ્રવ્ય] આશ્રિત જેહ છે વ્યવહારનય તેનો અરે;

૭. * આશ્રય કરે છે તો અહો અભવ્ય એવો જીવ જે,
પણ મુક્તિને નથી પામતો એકાંતથી કદી એ ખરે.

---

* વ્યવસાય = અધ્યવસાન

ટીકા :–

૧. * આત્માશ્રિત (અર્થાત સ્વ-આશ્રિત) નિશ્ચયનય છે,
* પરાશ્રિત (અર્થાત પરને આશ્રિત) વ્યવહારનય છે.

૨. * ત્યાં, પૂર્વોક્ત રીતે પરાશ્રિત
* સમસ્ત અધ્યવસાન (અર્થાત્ પોતાના અને પરના એકપણાની માન્યતારૂપ પરિણમન) બંધનું કારણ હોવાને લીધે

૩. * મુમુક્ષુને તેનો (-અધ્યવસાનનો) નિષેધ કરતા એવા
* નિશ્ચયનય વડે ખરેખર વ્યવહારનયનો જ નિષેધ કરાયો છે,

૪. * કારણ કે વ્યવહારનયને પણ પરાશ્રિતપણું સમાન જ છે.
* (–જેમ અધ્યવસાન પરાશ્રિત છે તેમ વ્યવહારનય પણ પરાશ્રિત છે, તેમાં તફાવત નથી).

૫. * અને આ વ્યવહારનય એ રીતે નિષેધવાયોગ્ય જ છે, કારણ કે આત્માશ્રિત નિશ્ચયનયનો આશ્રય કરનારાઓ જ

૬. * કર્મથી મુક્ત થાય છે અને
   * પરાશ્રિત વ્યવહારનયનો

૭. * આશ્રય તો અભવ્ય પણ કરે છે
   * [કે જે] એકાંતે [કદી] મુક્ત થતો નથી.

ગાથા – ૨૭૩

ઉત્થાનિકા :–હવે પૂછે છે કે અભવ્ય જીવ પણ વ્યવહારનયનો કઈ રીતે આશ્રય કરે છે? તેનો ઉત્તર કહે છે :–

ગાથા :– * જિનવર કહેલાં વ્રત, સમિતિ, ગુપ્તિ વળી તપ-શીલને
કરતાં છતાંય અભવ્ય જીવ અજ્ઞાની મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે. ૨૭૩.

ટીકામૃત :–

૧. * તપ-શીલથી પરિપૂર્ણ ને ત્રણ ગુપ્તિ પંચ સમિતિ જે,
તેના પ્રતિ બહુ સાવધાનીથી ભરેલું જેહ તે;

૨. * અહિંસાદિ પંચ મહાવ્રતોરૂપ ચરિત છે વ્યવહાર જે,
અભવ્ય પણ પામે ભલે તેને, છતાંયે જીવ તે;

૩. * ચારિત્રથી છે રહિત, મિથ્યાત્વી જ અજ્ઞાની ખરે,
એ કારણે કે તે અરે નિશ્ચયચરિતના હેતુ જે;

૪. * તે જ્ઞાન ને શ્રદ્ધાન [સમ્યક્]થી ખરેખર શૂન્ય છે,
[અભવ્ય આ રીતે અરે, વ્યવહારનો આશ્રય કરે !]

ટીકા :–

૧. * શીલ અને તપથી પરિપૂર્ણ, ત્રણ ગુપ્તિ અને પાંચ સમિતિ
* પ્રત્યે સાવધાની ભરેલું,

૨. * અહિંસાદિ પાંચ મહાવ્રતરૂપ વ્યવહારચારિત્ર
* અભવ્ય પણ કરે છે અર્થાત્ પામે છે; તોપણ તે (અભવ્ય)

૩. * નિશ્ચારિત્ર (-ચારિત્ર રહિત), અજ્ઞાની અને મિથ્યાદ્રષ્ટિ જ છે.
* કારણ કે નિશ્ચયચારિત્રના કારણરૂપ

૪, * જ્ઞાન-શ્રદ્ધાનથી શૂન્ય છે,
* [અભવ્ય જીવ પણ વ્યવહારનયનો આશ્રય. આ રીતે કરે છે.]

કળશટીકા – ૨૬૮
સુપ્રભાત (બેસતા વર્ષની બોણી)

ઉત્થાનિકા :–આમ જે પુરુષ આ ભૂમિકાનો આશ્રય કરે છે, તે જ અનંત ચતુષ્ટયમય આત્માને પામે છે—એવા અર્થનું કાવ્ય કહે છે :—

શ્લોકાર્થ :–

૧. * (પૂર્વોક્ત રીતે જે પુરુષ આ ભૂમિકાનો આશ્રય કરે છે)
* તેને જ, ચૈતન્યપિંડનો નિરર્ગળ વિલસતો જે વિકાસ

૨. * તે—રૂપ જેનું ખીલવું છે (અર્થાત ચૈતન્યપુંજનો જે અત્યંત વિકાસ થવો તે જ જેનું ખીલી નીકળવું છે),
* શુદ્ધ પ્રકાશની અતિશયતાને લીધે

૩. * જે સુપ્રભાત સમાન છે, આનંદમાં સુસ્થિત એવું જેનું
* સદા અસ્ખલિત એકરૂપ છે

૪. * અને અચળ જેની જ્યોતિ છે
* એવો આ આત્મા [કૈવલ્યજ્ઞાનરૂપ] ઉદય પામે છે.

કળશામૃત :–

૧. * પૂર્વોક્ત રીતે જે પુરુષ આ ભૂમિનો આશ્રય કરે
તેને જ, આ ચૈતન્યપુંજ તણો અહો અત્યંત જે,

૨. * વિકાસ થાવો તે જ જેનું ખીલવું છે તે ખરે,
નિર્મળ પ્રકાશ તણી અતિશયતાથી જેહ અહો અરે;

૩. * છે સુપ્રભાત સમાન તે, આનંદમાં સુસ્થિત છે,
એવું અહો અસ્ખલિત એક જ રૂપ છે જેનું ખરે;

૪. * ને અચળ જેની જ્યોતિ છે એવો અહો આ આત્મા,
પામે અહો છે ઉદયને [કૈવલ્યજ્ઞાનરૂપે મહા.]

ગાથા – ૨૭૪

ઉત્થાનિકા :–હવે શિષ્ય પૂછે છે કે—તેને અગિયાર અંગનું જ્ઞાન તો હોય છે, છતાં તેને અજ્ઞાની કેમ કહ્યો? તેનો ઉત્તર કહે છે :–

ગાથા :– * મુક્તિ તણી શ્રદ્ધારહિત અભવ્ય જીવ શાસ્ત્રો ભણે,
પણ જ્ઞાનની શ્રદ્ધારહિતને પઠન એ નહિ ગુણ કરે. ૨૭૪.

ટીકામૃત :–

૧. * નિજ જ્ઞાનમય શુદ્ધાતમાના જ્ઞાનશૂન્ય સ્વયં અરે
હોવાથી, [તેહ] અભવ્ય જીવ [સૌથી] પ્રથમ તો મોક્ષને

૨. * નથી શ્રદ્ધતો, તેથી જ તે નથી શ્રદ્ધતો પણ જ્ઞાનને.
ને જ્ઞાનને નહિ શ્રદ્ધતો તે, અંગઆચારાદિ જે,

૩. * અગિયાર અંગો છે અહો શ્રુતરૂપ શાસ્ત્રો તેમને
ભણતો, છતાં જે ગુણ ભણવાનો અહો છે તે ખરે;

૪. * તેનો અભાવ જ હોઈને તે જીવ જ્ઞાની નથી ખરે.
જે ભિન્ન વસ્તુભૂત આત્મા જ્ઞાનમયનું જ્ઞાન છે,

૫. * તે શાસ્ત્ર ભણવાનો અહો ગુણ છે અને તે તો અરે,
નહિ શ્રદ્ધતા નિજ ભિન્નવસ્તુભૂત આત્માને ખરે;

૬. * અભવ્ય એવા જીવને [કદી] શાસ્ત્રના ભણતર વડે
ન કરી શકાતું હોઈને, તે ગુણનો જ અભાવ છે;

૭. * ને તેથી જ્ઞાન અને અહા શ્રદ્ધાનના જ અભાવથી,
તે જીવ અજ્ઞાની ઠર્યો [તું જાણજે] એમ જ નક્કી.

ટીકા :–

૧. * (પોતે) શુદ્ધ જ્ઞાનમય આત્માના જ્ઞાનથી શૂન્ય
* હોવાને લીધે પ્રથમ તો મોક્ષને જ અભવ્યજીવ

૨. * નથી શ્રદ્ધતો, તેથી જ્ઞાનને પણ તે નથી શ્રદ્ધતો.
* અને ટીકાને નહિ શ્રદ્ધતો તે, આચારાંગ આદિ

૩. * અગિયાર અંગરૂપ શ્રુતને (શાસ્ત્રને)
* ભણતો હોવા છતાં, શાસ્ત્ર ભણવાનો જે ગુણ

૪. * તેના અભાવને લીધે જ્ઞાની નથી.
* જે ભિન્નવસ્તુભૂત જ્ઞાનમય આત્માનું જ્ઞાન

૫. * તે શાસ્ત્ર ભણવાનો ગુણ છે; અને તે તો (અર્થાત્ એવું શુદ્ધાત્મજ્ઞાન તો),
* ભિન્ન વસ્તુભૂત જ્ઞાનને નહિ શ્રદ્ધતા

૬. * એવા અભવ્યને શાસ્ત્ર-ભણતર વડે

* કરી શકાતું નથી (અર્થાત્ શાસ્ત્ર–ભણતર તેને શુદ્ધાત્મજ્ઞાન કરી શકાતું નથી); માટે તેને શાસ્ત્ર ભણવાના ગુણનો અભાવ છે;

૭. * અને તેથી જ્ઞાન-શ્રદ્ધાનના અભાવને લીધે

* તે અજ્ઞાની ઠર્યો—નક્કી થયો.

ગાથા – ૨૭૫

ઉત્થાનિકા :–ફરી શિષ્ય પૂછે છે કે—અભવ્યને ધર્મનું શ્રદ્ધાન તો હોય છે; છતાં 'તેને શ્રદ્ધાન નથી' એમ કેમ કહ્યું? તેનો ઉત્તર હવે કહે છે :–

ગાથા :– * તે ધર્મને શ્રદ્ધે, પ્રતીત, રુચિ અને સ્પર્શન કરે,
તે ભોગહેતુ ધર્મને, નહિ કર્મક્ષયના હેતુને. ૨૭૫.

ટીકામૃત :–

૧. * નિત્ય એવી કર્મફળમય ચેતનારૂપ વસ્તુને,
અભવ્ય શ્રદ્ધે છે [ભલે] કિંતુ અહો નહિ જીવ તે;

૨. * નિત્ય એવી જ્ઞાનચેતનતામયી જે માત્ર છે,
એ વસ્તુને નથી શ્રદ્ધતો એ કારણે કે તે [અરે !]

૩. * અયોગ્ય છે સ્વ-પર તણા [બે] ભેદના વિજ્ઞાનને
અભવ્ય જીવ સદાય, તેથી કર્મમુક્તિ-નિમિત્ત જે

૪. * છે જ્ઞાનમાત્ર, ભૂતાર્થ ને સત્યાર્થ એવા ધર્મને
નથી શ્રદ્ધતો, [કિંતુ] અહો છે ભોગનું જ નિમિત્ત જે;

૫. * શુભકર્મમાત્ર [સ્વરૂપ] છે અભૂતાર્થ એવા ધર્મને,
શ્રદ્ધે જ છે તેથી અહો અભૂતાર્થ ધર્મ તણા ખરે;

૬. * શ્રદ્ધાન તેમ પ્રતીત વળી રુચિ ને અહો સ્પર્શન વડે,
ગ્રૈવેક ઊંચાના અહો બસ ભોગને પામે ભલે;

૭. * કિંતુ કદાપિ કર્મથી નથી છૂટતો [જ અભવ્ય] તે,
ભૂતાર્થ ધર્મ તણું નહિ શ્રદ્ધાન હોવાને લીધે;

૮. * આ રીત નથી શ્રદ્ધાન સાચું પણ અરે તે જીવને,
ને તેથી છે વ્યવહારનો જ નિષેધ નિશ્ચયથી ખરે.

ટીકા :–

૧. * નિત્યકર્મફળચેતનારૂપ વસ્તુને
* અભવ્ય જીવ શ્રદ્ધે છે પરંતુ

૨. * નિત્યજ્ઞાનચેતનામાત્ર
* વસ્તુને નથી શ્રદ્ધતો કારણ કે તે (અભવ્ય)

૩. * સદાય (સ્વપરના) ભેદવિજ્ઞાનને અયોગ્ય છે.
* માટે તે (અભવ્ય જીવ) કર્મથી છૂટવાના નિમિત્તરૂપ,

૪. * જ્ઞાનમાત્ર, ભૂતાર્થ (સત્યાર્થ) ધર્મને
* નથી શ્રદ્ધતો, ભોગના નિમિત્તરૂપ,

૫. * શુભકર્મમાત્ર અભૂતાર્થ ધર્મને

* જ શ્રદ્ધે છે; તેથી તે અભૂતાર્થ ધર્મનાં

૬. * શ્રદ્ધાન, પ્રતીત, રુચિ અને સ્પર્શનથી

* ઉપરના ગ્રૈવેયક સુધીના ભોગમાત્રને પામે છે.

૭. * પરંતુ કદાપિ કર્મથી છૂટતો નથી.

* તેથી તેને ભૂતાર્થ ધર્મના શ્રદ્ધાનના અભાવને લીધે

૮, * (સાચું) શ્રદ્ધાન પણ નથી.

* આમ હોવાથી નિશ્ચયનય વડે વ્યવહારનયનો નિષેધ યોગ્ય જ છે.

ગાથા – ૨૭૬, ૨૭૭

ઉત્થાનિકા :–હવે પૂછે છે કે 'નિશ્ચયનય વડે નિષેધ્ય (અર્થાત્ નિષેધાવાયોગ્ય) જે વ્યવહારનય અને વ્યવહારનયનો નિષેધક જે નિશ્ચયનય તે બંને નયો કેવા છે?'—એવું પૂછવામાં આવતાં વ્યવહાર અને નિશ્ચયનું સ્વરૂપ કહે છે :–

ગાથા :– * 'આચાર' આદિ જ્ઞાન છે, જીવાદિ દર્શન જાણવું,
ષટ્જીવનિકાય ચરિત છે,–એ કથન નય વ્યવહારનું. ૨૭૬.
* મુજ આત્મ નિશ્ચય જ્ઞાન છે, મુજ આત્મ નિશ્ચય ચરિત છે,
મુજ આત્મ પ્રત્યાખ્યાન ને મુજ આત્મ સંવર-યોગ છે. ૨૭૭.

ટીકામૃત :–

[પહેલો પારિગ્રાફ]

(૧) [પ્રથમ વ્યવહારનું સ્વરૂપ સમજાવે છે :]

૧. * આચારઅંગ ઇત્યાદિ શ્રુતના શબ્દ છે તે જ્ઞાન છે,
એ કારણે કે તેહ શબ્દો જ્ઞાનનો આશ્રય અને
૨. * જીવ [અજીવ] આદિ નવે પદાર્થો છે અહો દર્શન અરે,
એ કારણે કે તે સહુ દર્શન તણો આશ્રય અને
3. * ષટ્જીવ[નો જ] નિકાય છે ચારિત્ર પણ એ કારણે
કે તેહ છે આશ્રય ચરિતનો—આ રીતે વ્યવહાર છે.

(૨) [પછી નિશ્ચયનું સ્વરૂપ સમજાવે છે :]

૧. * શુદ્ધાતમા તે જ્ઞાન છે એ કારણે કે તેહ છે
રે જ્ઞાનનો આશ્રય, અને શુદ્ધાતમા દર્શન [જ] છે
૨. * એ કારણે કે તેહ છે દર્શન તણો આશ્રય અને
શુદ્ધાતમા [જ] ચરિત છે એ કારણે કે તેહ છે
3. * આશ્રય અહો ચારિત્રનો—એ રીત છે નિશ્ચય ખરે;
[વ્યવહાર ને નિશ્ચય તણું આવું અહો જ સ્વરૂપ છે.]

(3) [હવે નિશ્ચયનય વ્યવહારનયનો નિષેધક કઈ રીતે છે તે કહે છે :]

૧. * તેમાં અહો વ્યવહારનય પ્રતિષેધ્ય છે એ કારણે;
કે અંગઆચારાદિને જ્ઞાનાદિનો આશ્રય ખરે;
૨. * એકાંતરૂપ ન હોઈને વ્યભિચારથી તે યુક્ત છે,
એ કારણે કે શબ્દશ્રુત આદિ ભલે પણ હોય છે;
3. * તોપણ કદી આ જ્ઞાન આદિ હોય વા નવ હોય છે,
[તેથી ખરે આ રીતથી વ્યવહારનય પ્રતિષેધ્ય છે.]

૪. * નિશ્ચય નિષેધક છે અહો વ્યવહારનયનો કેમ કે
જ્ઞાનાદિનું આશ્રયપણું ઐકાંતી* છે શુદ્ધાત્મને.
૫. * જ્યાં હોય છે શુદ્ધાતમા ત્યાં હોય છે દૃગ જ્ઞાન ને
ચારિત્ર પણ, તેથી અહો એ માન્યતા નિર્દોષ છે.
૬. * આચાર્યશ્રી સમજાવશે હેતુ સહિત આ વાતને,
[કે શબ્દશ્રુતાદિ નહિ, શુદ્ધાત્મ છે આશ્રય ખરે.]

* ઐકાંતી = ઐકાંતિક, એકાંતે

[બીજો પારિગ્રાફ]

(૧) [આચાર્યશ્રી અભવ્યના દ્રષ્ટાંત વડે શબ્દશ્રુતાદિના આશ્રયપણામાં બાધા બતાવે છે :–]

૧. * આચારઅંગાદિ નથી એકાંતથી આશ્રય ખરા
[નિજ]જ્ઞાનના, એ કારણે કે તેમના સદ્ભાવમાં;
૨. * અભવ્યને શુદ્ધાત્મનો જ અભાવ હોવાને લીધે,
છે જ્ઞાનનો જ અભાવ [તેથી તે ન આશ્રય છે ખરે;]
૩. * જીવ આદિ સહુય પદાર્થ નથી દર્શન તણો આશ્રય ખરે,
એ કારણે કે તેમના સદ્ભાવમાંથી અભવ્યને;
૪. * શુદ્ધાત્મનો જ અભાવ હોવાથી અહો દર્શન તણો,
અભાવ છે [તે જીવને તેથી ન તે આશ્રય ખરો;]
૫. * ષટ્જીવનિકાય નથી અહો ચારિત્રનો આશ્રય ખરે,
એ કારણે કે તેમના સદ્ભાવમાંય અભવ્યને;
૬. * શુદ્ધાત્મનો જ અભાવ હોવાથી અહો ચારિત્રનો
અભાવ છે, [તેથી ન તે આશ્રય ખરો ચારિત્રનો.]

(૨) [હવે આચાર્યશ્રી શુદ્ધાત્માના આશ્રયપણાને નિર્વિઘ્ન સિદ્ધ કરે છે :]

૧. * શુદ્ધાતમા આશ્રય ખરે છે જ્ઞાનનો એ કારણે
કે અંગ આચારાદિરૂપ શ્રુતશબ્દના સદ્ભાવ કે
૨. * અભાવમાં, તેના જ હોવાથી ખરે સદ્ભાવ છે,
રે જ્ઞાનનો [ને એ રીતે] શુદ્ધાતમા પણ છે ખરે;
૩. * દર્શન તણો આશ્રય અહો, એ કારણે કે તેહના,
સદ્ભાવ [માત્રથી] છે ખરે સદ્ભાવ દર્શનનો અહા;
૪. * ત્યારે ભલે સદ્ભાવ હો કે હો ભલેય અભાવ જો,
જીવ આદિ સહુય પદાર્થનો [બસ આતમા આશ્રય અહો;]

૫. * શુદ્ધાતમા [પણ] છે ખરે ચારિત્રનો આશ્રય અહા,
એ કારણે કે જીવ-સમૂહ તણા અહા સદ્ભાવમાં;
૬. * અથવા અભાવ મહીં અહા બસ માત્ર શુદ્ધાત્મા તણો
સદ્ભાવ હોવાથી જ છે સદ્ભાવ રે ચારિત્રનો.

ટીકા :–

[પહેલો પારિગ્રાફ]

(૧) [પ્રથમ વ્યવહારનું સ્વરૂપ સમજાવે છે :]

૧. * આચારાંગ આદિ શબ્દશ્રુત તે જ્ઞાન છે
* કારણ કે તે (શબ્દશ્રુત) જ્ઞાનનો આશ્રય છે,

૨, * જીવ આદિ નવ પદાર્થો દર્શન છે
* કારણ કે તે (નવ પદાર્થો) દર્શનનો આશ્રય છે.

3. * અને છ જીવનિકાય ચારિત્ર છે કારણ
* કે તે (છ જીવનિકાય) ચારિત્રનો આશ્રય છે; આ પ્રમાણે વ્યવહાર છે.

(૨) [પછી નિશ્ચયનું સ્વરૂપ સમજાવે છે :]

૧. * શુદ્ધ આત્મા જ્ઞાન છે કારણ કે તે (શુદ્ધ આત્મા)
* જ્ઞાનનો આશ્રય છે, શુદ્ધ આત્મા દર્શન છે.

૨. * કારણ કે તે [શુદ્ધ આત્મા] દર્શનનો આશ્રય છે, અને
* શુદ્ધ આત્મા ચારિત્ર છે કારણ કે તે ચારિત્રનો આશ્રય છે;

3. * –એ પ્રમાણે નિશ્ચય છ.
* [વ્યવહાર અને નિશ્ચયનું આવું સ્વરૂપ છે.]

(3) [હવે નિશ્ચયનય વ્યવહારનયનો નિષેધક કઈ રીતે છે તે કહે છે :]

૧. * તેમાં, વ્યવહારનય પ્રતિષેધ્ય અર્થાત્ નિષેધ્ય છે, કારણ કે આચારાંગ આદિને જ્ઞાનાદિનું આશ્રયપણું છે.

૨. * અનૈકાંતિક છે–વ્યભિચારયુક્ત છે; (શબ્દશ્રુત આદિને જ્ઞાન આદિના આશ્રયસ્વરૂપ માનવામાં વ્યભિચાર આવે છે
* કેમ કે શબ્દશ્રુત આદિ હોવા છતાં

3. * જ્ઞાન આદિ નથી પણ હોતાં;
* માટે વ્યવહાર પ્રતિષેધ્ય છે;)

૪. * અને નિશ્ચયનય વ્યવહારનયનો પ્રતિષેધક છે, કારણ કે
* શુદ્ધ આત્માને જ્ઞાન આદિનું આશ્રયપણું ઐકાંતિક છે.

૫. * (શુદ્ધ આત્માને જ્ઞાનાદિનો આશ્રય માનવામાં વ્યભિચાર નથી કેમકે જ્યાં શુદ્ધ આત્મા હોય

* ત્યાં જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર હોય જ છે.)

૬. * આ વાત હેતુ સહિત સમજાવવામાં આવે છે.

* [કે જ્ઞાન-દર્શનાદિને શબ્દશ્રુતાદિ નહિ પરંતુ શુદ્ધ આત્મા જ એકાંતે આશ્રય છે.]

[બીજો પારિગ્રાફ]

(૧) [આચાર્યશ્રી અભવ્યના દ્રષ્ટાંત વડે શબ્દશ્રુતાદિના આશ્રયપણામાં બાધા બતાવે છે :]

૧. * આચારાંગ આદિ શબ્દશ્રુત એકાંતે જ્ઞાનનો આશ્રય નથી, કારણ કે

* તેના (અર્થાત્ શબ્દશ્રુતના) સદ્ભાવમાં પણ

૨. * અભવ્યોને શુદ્ધ આત્માના અભાવને લીધે

* જ્ઞાનનો અભાવ છે;

૩. * જીવ આદિ નવ પદાર્થો [પણ] દર્શનનો આશ્રય નથી;

* કારણ કે તેમના સદ્ભાવમાં પણ અભવ્યોને

૪. * શુદ્ધાત્માના અભાવને લીધે દર્શનનો

* અભાવ છે, [તેથી તે નવ પદાર્થો દર્શનનો આશ્રય નથી.]

૫. * છ જીવ-નિકાય ચારિત્રનો આશ્રય નથી.

* કારણ કે તેમના સદ્ભાવમાં પણ અભવ્યોને

૬. * શુદ્ધ આત્માના અભાવને લીધે ચારિત્રનો

* અભાવ છે.

(૨) [હવે આચાર્યશ્રી શુદ્ધાત્માના આશ્રયપણાને નિર્વિઘ્ને સિદ્ધ કરે છે :]

૧. * શુદ્ધ આત્મા જ જ્ઞાનનો આશ્રય છે, કારણ

* કે આચારાંગ આદિ શબ્દશ્રુતના સદ્ભાવમાં કે

૨. * અભાવમાં તેના (અર્થાત્ શુદ્ધ આત્માના) સદ્ભાવથી જ

* જ્ઞાનનો સદ્ભાવ છે; શુદ્ધ આત્મા જ

૩. * દર્શનનો આશ્રય છે,

* કારણ કે તેના (અર્થાત્ શુદ્ધ આત્માના) સદ્ભાવથી જ દર્શનનો સદ્ભાવ છે;

૪. * જીવ આદિ નવ પદાર્થોના

* સદ્ભાવમાં કે અસદ્ભાવમાં

૫. * શુદ્ધ આત્મા જ ચારિત્રનો આશ્રય છે,

* કારણ કે છ જીવ-નિકાયના સદ્ભાવમાં

૬. * કે અસદ્ભાવમાં તેના (અર્થાત્ શુદ્ધ આત્માના)

* સદ્ભાવથી જ ચારિત્રનો સદ્ભાવ છે.

કળશ – ૧૭૪

ઉત્થાનિકા :–હવે, આગળના કથનની સૂચનાનું કાવ્ય કહે છે :–

શ્લોકાર્થ :–

૧. * રાગાદિકને બંધના કારણ કહ્યાં અને
   * વળી તેમને શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર જ્યોતિથી (અર્થાત્ આત્માથી) ભિન્ન
૨. * કહ્યાં; ત્યારે તે રાગાદિકનું
   * નિમિત્ત આત્મા છે કે બીજું કોઈ?
3. * એવા (શિષ્યના) પ્રશ્નથી પ્રેરિત થયા થકા આચાર્ય ભગવાન
   * ફરીને આમ (નીચે પ્રમાણે) કહે છે.

કળશામૃત :–

૧. * રાગાદિને [તો] બંધના કારણ કહ્યાં [આપે] અને
વળી તેમને [નિજ] શુદ્ધચેતનજ્યોતિથી જુદા ખરે
૨. * [આપે] કહ્યાં, ત્યારે અહો તે રાગ આદિક ભાવનું,
નિમિત્ત છે [આ] આતમા અથવા અહો કોઈ બીજું ?
3. * પ્રેરિત થઈ આ પ્રશ્નથી કો શિષ્યના આચાર્યશ્રી,
[કરુણા કરી ઉપદેશતા] ફરીને અહો આ રીતથી.

ગાથા – ૨૭૮, ૨૭૯

ઉત્થાનિકા :–ઉપરના પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપે આચાર્ય ભગવાન ગાથા કહે છે :–

ગાથા :– * જ્યમ સ્ફટિકમણિ છે શુદ્ધ, રક્તરૂપે સ્વયં નહિ પરિણમે,
પણ અન્ય જે રક્તાદિ દ્રવ્યો તે વડે રાતો બને; ૨૭૮.
* ત્યમ 'જ્ઞાની' પણ છે શુદ્ધ, રાગરૂપે સ્વયં નહિ પરિણમે,
પણ અન્ય જે રાગાદિ દોષો તે વડે રાગી બને. ૨૭૯.

ટીકામૃત :–

(૧) [પ્રથમ, આચાર્યશ્રી સ્ફટિકમણિમાં થતા રાગાદિને દ્રષ્ટાંતરૂપે કહે છે :]

૧. * જેવી રીતે કેવળ સ્ફટિકમણિ જ પોતે હોય છે
પરિણમનરૂપ સ્વભાવવાળો, તે છતાં પણ તે ખરે;

૨. * નિજની જ શુદ્ધ સ્વભાવમયતાને લીધે ન કદી બને
નિમિત્ત, રાગાદિ તણા પરિણમનનું નિજને ખરે.

૩. * ને તેથી પોતાની ન મેળે રાગરૂપે પરિણમે,
કિંતુ અરે રાગાદિને પામે અહો પોતાથી જે;

૪. * ને તેથી રાગાદિ તણું નિમિત્ત થાય સ્ફટિકને
એવા જ તે પરદ્રવ્યથી, જે સ્વરૂપથી ચ્યુત થાય છે;

૫. * તે [સ્ફટિક] પ્રણમાવાય* છે રાગાદિરૂપે [આ રીતે,]
[આ સ્ફટિકનું દ્રષ્ટાંત કહી સિદ્ધાંત સમજાવે હવે.]

(૨) [હવે, આત્મામાં થતા રાગાદિરૂપ પરિણામ વિષયક સિદ્ધાંતને સમજાવે છે :]

૧. * તેવી રીતે કેવળ ખરેખર એકલો આ આતમા,
પરિણમનરૂપ સ્વભાવવાળો [સ્વરૂપથી] હોવા છતાં;

૨. * નિજની જ શુદ્ધસ્વભાવમયતાને લીધે ન કદી બને
નિમિત્ત, રાગાદિ તણા પરિણામનું નિજને ખરે;

૩. * ને તેથી પોતાની ન મેળે રાગરૂપે પરિણમે,
કિંતુ અરે રાગાદિને પામે અહો પોતાથી જે;

૪. * ને તેથી રાગાદિતણું નિમિત્ત થાયે આત્મને
એવા જ તે પરદ્રવ્યથી, જે સ્વરૂપથી ચ્યુત થાય છે;

૫. * તે [આત્મ] પ્રણમાવાય* છે રાગાદિરૂપે [આ રીતે,]
આવો અહો વસ્તુ તણો જ સ્વભાવ છે [મુનિવર કહે.]

---

* પ્રણમાવાય = પરિણમવાય.

ટીકા :–

(૧) [પ્રથમ, આચાર્યશ્રી સ્ફટિકમણિમાં થતા રાગાદિને દ્રષ્ટાંતરૂપે કહે છે :]

૧. * જેવી રીતે ખરેખર કેવળ (-એકલો) સ્ફટિકમણિ,

* પોતે પરિણમનસ્વભાવવાળો હોવા છતાં,

૨. * પોતાને શુદ્ધસ્વભાવપણાને લીધે

* રાગાદિનું નિમિત્તપણું નહિ હોવાથી (અર્થાત્ પોતે પોતાને લાલાશ આદિરૂપ પરિણમનનું નિમિત્ત નહીં હોવાથી

૩. * પોતાની મેળે રાગાદિરૂપ પરિણમતો નથી,

* પરંતુ જે પોતાની મેળે રાગાદિભાવને પામતું

૪. * હોવાથી સ્ફટિકમણિને રાગાદિનું નિમિત્ત થાય છે

* એવા પરદ્રવ્ય વડે જ, શુદ્ધસ્વભાવથી ચ્યુત થયો થકો જ.

૫. * રાગાદિરૂપે પરિણમાવાય છે;

* [આ રીતે સ્ફટિકનું દ્રષ્ટાંત કહીને આચાર્યશ્રી હવે સિદ્ધાંત સમજાવે છે.]

(૨) [હવે, આત્મામાં થતા રાગાદિરૂપ પરિણામ વિષયક સિદ્ધાંતને સમજાવે છે :]

૧. * તેવી રીતે ખરેખર કેવળ (–એકલો) આત્મા,

* પોતે પરિણમનસ્વભાવવાળઓ હોવા છતાં,

૨. * પોતાને શુદ્ધસ્વભાવપણાને લીધે

* રાગાદિનું નિમિત્તપણું નહિ હોવાથી (અર્થાત્ પોતે પોતાને રાગાદિરૂપ પરિણમનનું નિમિત્ત નહિ હોવાથી)

૩. * પોતાની મેળે રાગાદિરૂપે પરિણમતો નથી,

* પરંતુ જે પોતાની મેળે રાગાદિભાવને પામતું

૪. * હોવાથી આત્માને રાગાદિનું નિમિત્ત થાય છે

* એવા પરદ્રવ્ય વડે જ, શુદ્ધસ્વભાવથી ચ્યુત થયો થકો જ,

૫. * રાગાદિરૂપે પરિણમાવાય છે—

* આવો વસ્તુનો સ્વભાવ છે.

કળશ – ૧૭૫ (परसंग एव)

ઉત્થાનિકા :–હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :–

શ્લોકાર્થ :–

૧. * સૂર્યકાંતમણિની માફક (અર્થાત્ જેમ સૂર્યકાંતમણિ પોતાથી જ અગ્નિરૂપે પરિણમતો નથી.
   * તેના પરિણમનમાં

૨. * સૂર્યનું બિંબ નિમિત્ત છે તેમ) આત્મા
   * પોતાને રાગાદિકનું નિમિત્ત કદી પણ થતો નથી,

૩. * તેમાં નિમિત્ત પરસંગ જ (-પરદ્રવ્યનો સંગ જ) છે.
   * –આવો વસ્તુસ્વભાવ પ્રકાશમાન છે. (સદાય વસ્તુનો આવો જ સ્વભાવ છે, કોઈએ કરેલો નથી.)

કળશામૃત :–

૧. * જ્યમ સૂર્યકાંતમણિ નહીં પોતાથી માત્ર જ પરિણમે
અગ્નિરૂપે, કિંતુ અહો તેમાં [સદાયે] હોય છે

૨. * નિમિત્ત સૂરજ બિંબનું, આ આતમા તેવી રીતે,
નિજને નિમિત્ત થતો નથી રાગાદિનું કદીયે ખરે;

૩. * પરદ્રવ્યનો સંગ જ અહો તેમાં નિમિત્ત જ હોય છે,
–આવો અહો વણકૃત વસ્તુસ્વભાવ વર્તે છે ખરે.

કળશ—૧૭૬

ઉત્થાનિકા :–'આવા વસ્તુસ્વભાવને જાણતો જ્ઞાની રાગાદિકને પોતાના કરતો નથી' એવા અર્થનો, આગળની ગાથાની સૂચનારૂપ શ્લોક કહે છે :—

શ્લોકાર્થ :–

૧ * એવા પોતાના વસ્તુસ્વભાવને જ્ઞાની જાણે છે તેથી તે

* રાગાદિકને પોતાના કરતો નથી, તેથી તે (રાગાદિકનો) કર્તા નથી.

કળશામૃત :–

૧. * નિજ વસ્તુનો જ સ્વભાવ આવો જ્ઞાની જાણે, તેથી તે
રાગાદિને નિજના કરે નહિ, તેથી કર્તા નવ બને.

ગાથા—૨૮૦

ઉત્થાનિકા :–હવે, એ જ પ્રમાણે ગાથામાં કહે છે :–

ગાથા :– * કદી રાગદ્વેષવિમોહ અગર કષાયભાવો નિજ વિષે
જ્ઞાની સ્વયં કરતો નથી, તેથી ન તત્કારક ઠરે. ૨૮૦.

ટીકામૃત :–

૧. * યથોક્ત વસ્તુસ્વભાવને જે જાણતો જ્ઞાની સદા,
નથી ચ્યુત થતો નિજના જ શુદ્ધસ્વભાવથી તેથી અહા;

૨. * કદી રાગ-દ્વેષ-વિમોહ આદિ ભાવરૂપ ન પરિણમે
પોતાની મેળે, ને અહો નવ પરિણમે પણ પર વડે;

૩. * [ને] તેથી ટંકોત્કીર્ણ જ્ઞાયકરૂપ એવો એક જે
જ્ઞાની, અકર્તા છે જ રાગાદિ તણો—એ નિયમ છે.

ટીકા :–

૧. * યથોક્ત (અર્થાત્ જેવો કહ્યો તેવા) વસ્તુસ્વભાવને જાણતો જ્ઞાની
* (પોતાના) શુદ્ધસ્વભાવથી જ ચ્યુત થતો નથી તેથી

૨. * રાગ-દ્વેષ-મોહ આદિ ભાવોરૂપે
* પોતાની મેળે પરિણમતો નથી અને પર વડે પણ પરિણમાવતો નથી,

૩. * માટે ટંકોત્કીર્ણ એક જ્ઞાયકસ્વરૂપ
* જ્ઞાની રાગ-દ્વેષ-મોહ આદિ ભાવોનો અકર્તા જ છે—એવો નિયમ છે.

કળશ—૧૭૭

ઉત્થાનિકા :–'આવા વસ્તુસ્વભાવને અજ્ઞાની જાણતો નથી તેથી તે રાગાદિક ભાવોનો કર્તા થાય છે' આવા અર્થનો, આગળની ગાથાની સૂચનારૂપ શ્લોક હવે કહે છે :–

શ્લોકાર્થ :–

૧. * એવા પોતાના વસ્તુસ્વભાવને અજ્ઞાની જાણતો નથી
 * તેથી તે રાગાદિકને (-રાગાદિભાવોને) પોતાના કરે છે.

૨. * તેથી (તેમનો) કર્તા થાય છે. [આ રીતે]
 * [આચાર્યશ્રીએ હવે પછીની ગાથા વિષે સૂચના આપી.]

કળશામૃત :–

૧. * નિજ વસ્તુનો એવો સ્વભાવ ન જાણતો એ કારણે,
 અજ્ઞાની રાગાદિકને નિજના કરે છે તેથી તે;

૨. * રાગાદિ ભાવોનો અહો કર્તા બને છે [આ રીતે]
 [આચાર્યશ્રીએ સૂચના આપી નવી ગાથા વિષે.]

ગાથા – ૨૮૧

ઉત્થાનિકા :–હવે આ અર્થની ગાથા કહે છે :–

ગાથા :– * પણ રાગ-દ્વેષ-કષાયકર્મનિમિત્ત થાયે ભાવ જે,
તે-રૂપ જે પ્રણમે, ફરી તે બાંધતો રાગાદિને. ૨૮૧.

ટીકામૃત :–

૧. * અનાદિથી જ યથોક્ત વસ્તુસ્વભાવને નહિ જાણતો,
અજ્ઞાની ચ્યુત છે શુદ્ધ નિજસ્વભાવથી તેથી અહો;

૨. * કર્મો તણા જે ઉદયથી ઉત્પન્ન થાતાં ભાવ જે,
રાગાદિ, દ્વેષાદિ તથા મોહાદિ ભાવોરૂપ તે;

૩. * અજ્ઞાની પરિણમતો થકો રાગાદિ ભાવોનો થતો
કર્તા અહો, તે કર્મથી બંધાય છે જ—નિયમ કહ્યો.

ટીકા :–

૧. * યથોક્ત વસ્તુસ્વભાવને નહિ જાણતો અજ્ઞાની
* (પોતાના) શુદ્ધસ્વભાવથી અનાદિ સંસારથી માંડીને ચ્યુત જ છે તેથી

૨. * કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થતા
* રાગ-દ્વેષ-મોહાદિ ભાવોરૂપે

૩. * પરિણમતો અજ્ઞાની રાગદ્વેષમોહાદિ ભાવોનો
* કર્તા થતો થકો (કર્મોથી) બંધાય જ છે—એવો નિયમ છે.

ગાથા – ૨૮૨

ઉત્થાનિકા :–“તેથી આમ ઠર્યું (અર્થાત્ પૂર્વોક્ત કારણથી નીચે પ્રમાણે નક્કી થયું.)” એમ હવે કહે છે :–

ગાથા :– * એમ રાગ-દ્વેષ-કષાયકર્મનિમિત્ત થાયે ભાવ જે,
તે-રૂપ આત્મા પરિણમે, તે બાંધતો રાગાદિને. ૨૮૨.

ટીકામૃત :–

૧. * અજ્ઞાનીને પુદ્‌ગલકરમ જેનું નિમિત્ત અહો ખરે
છે, જેહ એવા રાગદ્વેષવિમોહના પરિણામ જે;

૨. * તેઓ ફરીને રાગદ્વેષાદિ તણા પરિણામનું,
નિમિત્ત પુદ્‌ગલકર્મ તેના બંધનું કારણ થતું.

ટીકા :–

૧. * ખરેખર અજ્ઞાનીને પુદ્‌ગલકર્મ જેમનું નિમિત્ત છે
* એવા જે આ રાગદ્વેષમોહાદિ પરિણામો છે,

૨. * તેઓ જ ફરીને રાગદ્વેષમોહાદિ પરિણામોનું
* નિમિત્ત જે પુદ્‌ગલકર્મ તેના બંધનું કારણ છે.

ગાથા – ૨૮૩, ૨૮૪, ૨૮૫

ઉત્થાનિકા :–હવે પૂછે છે કે આત્મા રાગાદિકનો અકારક જ શી રીતે છે ? તેનું સમાધાન (આગમનું પ્રમાણ આપીને) કરે છે :–

ગાથા :–
* અણપ્રતિક્રમણ દ્વયવિધ અણપચખાણ પણ દ્વયવિધ છે,
–આ રીતના ઉપદેશથી વર્ણ્યો અકારક જીવને. ૨૮૩.
* અણપ્રતિક્રમણ બે—દ્રવ્યભાવે, એમ અણપચખાણ છે,
—આ રીતના ઉપદેશથી વર્ણ્યો અકારક જીવને, ૨૮૪.
* અણપ્રતિક્રમણ વળી એમ અણપચખાણ દ્રવ્યનું, ભાવનું,
આત્મા કરે છે ત્યાં લગી કર્તા બને છે જાણવું. ૨૮૫.

ટીકામૃત :–

(૧) [આત્મા પોતાથી રાગાદિનો અકારક જ છે :]

૧. * આત્મા અકારક છે અહો પોતાથી રાગાદિકનો,
એ કારણે કે હોય જો નહિ એમ તો, અર્થાત્ જો
૨. * રાગાદિ ભાવોનો સ્વયં કારક અહો તે હોય તો,
અણપ્રતિક્રમણ વળી એમ અણપચખાણનો દ્વિવિધે અહો;
3. * ઉપદેશ [કદી] ન બની શકે [તેથી અકારક છે અહો,]
[આ રીત આત્મા છે અકારક રાગનો જ સ્વયં કહ્યો.]

(૨) [આત્મા પોતાથી જ અકારક કઈ રીતે છે તે કહે છે :]

૧. * અણપ્રતિક્રમણ વળી એમ અણપચખાણનો છે જે કહ્યો,
ઉપદેશ દ્વિવિધ પ્રકારનો તે દ્રવ્ય તેમજ ભાવનો;
૨. * નિમિત્ત—નૈમિત્તિકરૂપે તે દ્રવ્ય તેમજ ભાવને
જાહેર રે કરતો થકો આત્મા અકારક વર્ણવે.
3. * તેથી અહો નક્કી થયું પરદ્રવ્ય છે નિમિત્ત ને
રાગાદિ નૈમિત્તિક છે [આત્મા અકર્તા છે ખરે.]

(3) [પરદ્રવ્ય જ આત્માને રાગાદિકનું કારણ [–નિમિત્ત] છે :]

૧. * ને એમ જો નહિ માનીએ તો "દ્રવ્ય અણપ્રતિક્રમણ ને
દ્રવ્યઅણપચખાણ છે નિમિત્ત કારકના" અરે;
૨. * એવો અહો ઉપદેશ [જિનનો] અર્થહીન જ થાય છે,
ને અર્થહીન થતાં અહો તે, માત્ર એક જ આત્મને
3. * રાગાદિભાવોનું નિમિત્તપણું* ખરે આવી પડે,
ને તેમ થાતાં નિત્યકર્તાનો પ્રસંગ જ આવશે;

૪. ∗ તેથી અહો ઠરશે અભાવ જ મોક્ષનો, એ કારણે
નિમિત્ત હો રાગાદિનું પરદ્રવ્ય માત્ર જ આત્મને.
૫. ∗ ને એમ હોતાં, રાગ આદિકનો અકારક છે [સદા]
આ આતમા, એવું અહો થયું સિદ્ધ [આ રીતે અહ્ય.]

(૪) [જ્યારે આત્મા નિમિત્તભૂત પરદ્રવ્યને પ્રતિક્રમે છે, પચખે છે ત્યારે નૈમિત્તિક રાગાદિને પચખે છે, પ્રતિક્રમે છે અને સાક્ષાત્ અકર્તા જ થાય છે :]

૧. ∗ (આ રીત જોકે રાગનો આત્મા અકારક છે ખરે,)
તોપણ નહિ તે જ્યાં સુધી નિમિત્તભૂત પરદ્રવ્યને
૨. ∗ ન પ્રતિક્રમે, વળી તેમ પણ પચખે નહિ રે ત્યાં લગી,
રાગાદિ ભાવોને નહિ તે પ્રતિક્રમે, પચખે નહીં.
૩. ∗ ને જ્યાં સુધી રાગાદિ ભાવોને ન પચખે, પ્રતિક્રમે
તે, ત્યાં સુધી કર્તા જ છે [રાગાદિભાવોનો ખરે.]
૪. ∗ [કિંતુ] જ્યારે [જીવ કો] નિમિત્તભૂત પરદ્રવ્યને,
છે પ્રતિક્રમે, પચખે અહો ત્યારે નિમિત્તિક ભાવને**
૫. ∗ તે પ્રતિક્રમે, પચખે જ છે [કહ્યું એમ જિનવરકથનમાં,]
ને [નિમિત્તિક]** ભાવ જ્યારે પ્રતિક્રમે, પચખે અહ્ય;
૬. ∗ ત્યારે અકર્તા છે અહો સાક્ષાત્ જીવ જ તે સદા,
[આત્મા અકારક રાગનો છે આ રીત જિનવચનમાં.]

∗ નિમિત્તપણું = કારણપણું

∗∗ નિમિત્તિક ભાવને = નૈમિત્તિકભૂત ભાવને

ટીકા :– **[Slightly Rearranged]**

(૧) [આત્મા પોતાથી રાગનો અકારક જ છે :]

૧. ∗ આત્મા પોતાથી રાગાદિનો અકારક જ છે;
∗ કારણ કે, જો એમ ન હોય તો (અર્થાત્ જો
૨. ∗ આત્મા પોતાથી જ રાગાદિકભાવોનો કારક હોય તો)
∗ અપ્રતિક્રમણ અને અપ્રત્યાખ્યાનના દ્વિવિધપણાનો ઉપદેશ
૩. ∗ બની શકે નહિ.
∗ [આ રીતે આત્મા પોતાથી રાગાદિભાવોનો અકારક જ છે.]

(૨) [આત્મા પોતાથી જ અકારક કઈ રીતે છે તે કહે છે :]

૧. ∗ અપ્રતિક્રમણ અને અપ્રત્યાખ્યાનનો જે ખરેખર
∗ દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદે દ્વિવિધ (બે પ્રકારનો) ઉપદેશ છે તે,

૨. * દ્રવ્ય અને ભાવના નિમિત્ત-નૈમિત્તિકપણાને
 * જાહેર કરતો થકો, આત્માના અકર્તાપણાને જ જણાવે છે.
3. * માટે એમ નક્કી થયું કે પરદ્રવ્ય નિમિત્ત છે અને
 * આત્માના રાગાદિભાવો નૈમિત્તિક છે.

(3) [પરદ્રવ્ય જ આત્માને રાગાદિકનું કારણ [–નિમિત્ત] છે :]

૧. * જો એમ ન માનવામાં આવે તો દ્રવ્ય-અપ્રતિક્રમણ અને
 * દ્રવ્ય-અપ્રત્યાખ્યાનનો કર્તાપણાનાં નિમિત્ત તરીકેનો
૨. * ઉપદેશ નિરર્થક જ થાય,
 * અને તે નિરર્થક થતાં એક જ આત્માને
3. * રાગાદિભાવોનું નિમિત્તપણું* આવી પડતાં
 * નિત્યકર્તાપણાનો પ્રસંગ આવવાથી
૪. * મોક્ષનો અભાવ ઠરે, માટે
 * પરદ્રવ્ય જ આત્માને રાગાદિભાવોનું નિમિત્ત હો.
૫. * અને એમ હોતાં, આત્મા રાગાદિકનો અકારક જ છે
 * એમ સિદ્ધ થયું.

(૪) [જ્યારે આત્મા નિમિત્તભૂત પરદ્રવ્યને પ્રતિક્રમે છે, પચખે છે ત્યારે નૈમિત્તિક રાગાદિને પચખે છે અને સાક્ષાત્ અકર્તા જ થાય છે :]

૧. * (આ રીતે જોકે આત્મા રાગાદિકનો અકારક જ છે)
 * તોપણ જ્યાં સુધી તે નિમિત્તભૂત દ્રવ્યને (-પરદ્રવ્યને)
૨. * પ્રતિક્રમતો નથી તથા પચખતો નથી અર્થાત્ જ્યાં સુધી નિમિત્તભૂત દ્રવ્યનું પ્રતિક્રમણ તથા પચખાણ કરતો નથી) ત્યાં સુધી
 * નૈમિત્તિકભૂત ભાવને (-રાગાદિકભાવને) પ્રતિક્રમતો નથી તથા પચખતો નથી.
3. * અને જ્યાં સુધી ભાવને પ્રતિક્રમતો નથી તથા પચખતો નથી,
 * ત્યાં સુધી કર્તા જ છે;
૪. * જ્યારે નિમિત્તભૂત દ્રવ્યને
 * પ્રતિક્રમે છે તથા પચખે છે ત્યારે જ નૈમિત્તિકભૂત ભાવને
૫. * પ્રતિક્રમે છે તથા પચખે છે
 * અને જ્યારે ભાવને પ્રતિક્રમે છે તથા પચખે છે
૬. * ત્યારે સાક્ષાત્ અકર્તા જ છે.
 * [આ રીતે આત્મા રાગાદિક ભાવોનો અકર્તા જ છે એવો જિનઉપદેશ છે.]

---

* નિમિત્તપણું = કારણપણું

વિશેષ નોંધ :–

* દ્રવ્ય-અપ્રતિક્રમણ = નિમિત્તનું અપ્રતિક્રમણ = પરદ્રવ્યના લક્ષનું અપ્રતિક્રમણ
* ભાવ-અપ્રતિક્રમણ = વિકારનું અપ્રતિક્રમણ = પરદ્રવ્યના લક્ષે થતાં વિકારનું અપ્રતિક્રમણ

(જુઓ સમયસાર સિદ્ધિ ભાગ-૮, પાનું ૪૮૭)

ગાથા – ૨૮૬, ૨૮૭

ઉત્થાનિકા :–હવે દ્રવ્ય અને ભાવના નિમિત્ત-નૈમિત્તિકપણાનું ઉદાહરણ કહે છે :–

ગાથા :– * આધાકરમ ઇત્યાદિ પુદ્‌ગલદ્રવ્યના આ દોષ જે,
તે કેમ 'જ્ઞાની' કરે સદા પરદ્રવ્યના જે ગુણ છે ? ૨૮૬.
* ઉદ્દેશી તેમ જ અધઃકર્મી પૌદ્‌ગલિક આ દ્રવ્ય જે;
તે કેમ મુજકૃત હોય નિત્ય અજીવ ભાખ્યું જેહને? ૨૮૭.

ટીકામૃત :–

(૧) [જે પરદ્રવ્યને પચખતો નથી તે તેના નૈમિત્તિક ભાવને પચખતો નથી :]

૧. * જ્યમ અધઃકર્મથી ને વળી ઉદ્દેશથી નીપજેલ જે,
નિમિત્તભૂત આહારાદિ પુદ્‌ગલદ્રવ્યને પચખે ન તે;
૨. * આત્મા (-મુનિ) એ નૈમિત્તિકભૂત બંધસાધક ભાવને,
નથી પચખતો [કે ત્યાગતો] તે રીત સહુ પરદ્રવ્યને;
3. * નથી પચખતો (નથી ત્યાગતો) તે આતમા સહુ ભાવને,
[આ વાતને દ્રષ્ટાંતથી વિશેષ સમજાવે હવે.]

(૨) [હવે અધઃકર્મ અને ઉદ્દેશિકના દ્રષ્ટાંતથી દ્રવ્ય-ભાવનું નિમિત્ત-નૈમિત્તિકપણું દ્રઢ કરે છે :]

૧. * વળી "અધઃકર્માદિ અહો પુદ્‌ગલ તણા જે દોષ છે,
નથી આતમા કરતો ખરે તે દોષ સહુ એ કારણે;
૨. * કે તે બધા પરદ્રવ્યના પરિણામ હોવાથી ખરે,
આત્મા તણા કાર્યત્વ*નો જ અભાવ છે તે દોષને;
3. * માટે અહો આધા-કરમ, ઉદ્દેશી** એવું જેહ છે,
પુદ્‌ગલદરવ તે કાંઈ મારૂં છે નહિ [આગમ કહે;]
૪. * એ કારણે કે તે અચેતન નિત્ય હોવાથી [અરે,]
મુજ આત્મના કાર્યત્વનો જ અભાવ છે તેને [ખરે,]
૫. * ત્યમ તત્ત્વજ્ઞાનસહિત મુનિ નિમિત્તભૂત જડ[1]દ્રવ્યને,
જ્યમ પચખતાં, પચખે નિમિત્તિક[2] બંધસાધક ભાવને;
૬. * તે રીત સહુ પરદ્રવ્યને જે પચખતો આત્મા અહા,
તે પચખતો તેના નિમિત્તે ભાવ જે સહુયે થતા;
૭. * આ રીત છે નિમિત્ત-નૈમિત્તિકપણું દ્રવ-ભાવને;
['આત્મા અકારક છે સ્વયં'—એ સિદ્ધ થયું તેથી ખરે.]

---

* કાર્યત્વ = કાર્યપણું ** ઉદ્દેશી = ઉદ્દેશિક

1. જડ દ્રવ્ય = પુદ્‌ગલ દ્રવ્ય 2. નિમિત્તિક = નૈમિત્તિક

टीका :–

(૧) [જે પરદ્રવ્યને પચખતો નથી તે તેના નૈમિત્તિક ભાવને પચખતો નથી :]

૧. * જેમ અધઃકર્મથી નીપજેલું અને ઉદ્દેશથી નીપજેલું
 * એવું જે નિમિત્તભૂત (આહારાદિ) પુદ્‌ગલદ્રવ્ય તેને નહિ પચખતો

૨. * આત્મા (-મુનિ) નૈમિત્તિકભૂત બંધસાધક ભાવને
 * પચખતો (ત્યાગતો) નથી, તેમ સમસ્ત પરદ્રવ્યને

૩. * નહિ પચખતો (-નહિ ત્યાગતો) આત્મા [તેથી ખરેખર]
 * તેના નિમિત્તે થતા ભાવને

૪. * પચખતો (-ત્યાગતો) નથી
 * [આ વાતને આચાર્યશ્રી હવે દ્રષ્ટાંત વડે વિશેષ સમજાવે છે.]

(૨) [હવે અધઃકર્મ અને ઉદ્દેશિકના દ્રષ્ટાંતથી દ્રવ્ય-ભાવનું નિમિત્ત-નૈમિત્તિકપણું દ્રઢ કરે છે :]

૧. * વળી, "અધઃકર્મ આદિ જે પુદ્‌ગલદ્રવ્યના દોષો
 * તેમને આત્મા ખરેખર કરતો નથી કારણ

૨. * કે તેઓ પરદ્રવ્યના પરિણામ હોવાથી
 * તેમને આત્માના કાર્યપણાનો અભાવ છે,

૩. * માટે અધઃકર્મ અને ઉદ્દેશિક એવું જે
 * પુદ્‌ગલદ્રવ્ય તે મારું કાર્ય નથી

૪. * કારણ કે નિત્ય અચેતન હોવાથી
 * તેને મારા કાર્યપણાનો અભાવ છે."—

૫. * એમ તત્ત્વજ્ઞાનપૂર્વક નિમિત્તભૂત પુદ્‌ગલદ્રવ્યને
 * પચખતો આત્મા (-મુનિ) જેમ નૈમિત્તિકભૂત બંધસાધક ભાવને પચખે છે,

૬. * તેમ સમસ્ત પરદ્રવ્યને પચખતો (ત્યાગતો) આત્મા
 * તેના નિમિત્તે થતા ભાવને પચખે છે.

૭ * આ પ્રમાણે દ્રવ્ય અને ભાવને નિમિત્ત-નૈમિત્તિકપણું છે.
 * ['આત્મા સ્વયં (પોતાથી) અકારક જ છે'—જિનાગમના આ કથનની સિદ્ધિ ખરેખર આ રીતે થઈ.]

કળશ – ૧૭૮

ઉત્થાનિકા :–હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે, જેમાં પરદ્રવ્યને ત્યાગવાનો ઉપદેશ કરે છે.

શ્લોકાર્થ :–

૧. * આમ (પરદ્રવ્યનું અને પોતાના ભાવનું
   * નિમિત્ત-નૈમિત્તિકપણું) વિચારીને,

૨. * પરદ્રવ્ય જેનું મૂળ છે એવી આ બહુ ભાવોની
   * સંતતિને એકીસાથે ઉખેડી નાખવાને ઇચ્છતો

૩. * પુરુષ તે સમસ્ત પરદ્રવ્યને બળથી (-ઉદ્યમથી, પરાક્રમથી) છિન્ન કરીને (-ત્યાગીને)
   * અતિશયપણે વહેતું (-ધારાવાહી) જે પૂર્ણ એક સંવેદન

૪. * તેનાથી યુક્ત એવા પોતાના આત્માને પામે છે, કે જેથી
   * જેણે કર્મબંધને મૂળથી ઉખેડી નાખ્યું છે

૫. * એવો આ ભગવાન આત્મા પોતામાં જ (આત્મામાં જ)
   * સ્ફુરાયમાન થાય છે.

કળશામૃત :–

૧. * આ રીત પરદ્રવ્યો અને નિજ ભાવ વચ્ચેનું અહા,
નિમિત્ત-નૈમિત્તિકપણું વિચારીને જે પુરુષ, આ

૨. * પરદ્રવ્ય જેનું મૂળ છે બહુ ભાવની એવી અહા,
એ સંતતિને એકી સાથે મૂળથી ઉખેડવા;

૩. * બહુ બળથી સહુ પરદ્રવ્યને કરી છિન્ન જે અતિશયપણે,
વહેતું અહો જે પૂર્ણ એકરૂપે જ સંવેદન ખરે;

૪. * તેનાથી યુક્ત નિજાતમાને પામતો તેથી સદા,
જેણે ઉખેડ્યું મૂળથી છે કર્મબંધનને અહા;

૫. * એવો અહો ભગવાન આત્મા આતમા પોતા જ માં,
સ્ફુરાયમાન થતો અહો [પરદ્રવ્ય તેથી ત્યાગવાં.]

કળશ – ૧૭૯

ઉત્થાનિકા :– હવે બંધ અધિકાર પૂર્ણ કરતાં તેના અંતમંગળરૂપે જ્ઞાનના મહિમાના અર્થનું કળશ કાવ્ય કહે છે :–

શ્લોકાર્થ :–

૧. * બંધના કારણરૂપ જે રાગાદિક (રાગાદિકભાવો)
  * તેમના ઉદયને નિર્દય રીતે (અર્થાત્ ઉગ્ર પુરુષાર્થથી) વિદારતી થકી,

૨. * તે રાગાદિકના કાર્યરૂપ
  * (જ્ઞાનાવરણાદિ) અનેક પ્રકારના બંધને

૩. * હમણાં તત્કાળ જ દૂર કરીને, આ જ્ઞાનજ્યોતિ–
  * કે જેણે અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનો નાશ કર્યો છે તે–સારી રીતે સજ્જ થઈ,

૪. * એવી રીતે સજ્જ થઈ કે તેના ફેલાવને
  * બીજું કોઈ આવરી શકે નહિ.

કળશામૃત :–

૧. * બંધના કારણરૂપે રાગાદિ જે ભાવો (કહ્યાં,)
તેનો ઉદય નિર્દયપણે વિદારતી થકી જે અહા;

૨. * તે રાગ આદિક ભાવના છે કાર્યરૂપે જે બધાં,
જ્ઞાનાવપણ ઇત્યાદિ ’નેક પ્રકારના બંધન અહા;

૩. * તત્કાળ હમણાં દૂર કરી આ જ્ઞાનજ્યોતિ જાગી જે,
અજ્ઞાન અધનો નાશ કરી સુસજ્જ થઈ છે એવી તે;

૪. * એવી રીતે થઈ સજ્જ છે કે તેહના ફેલાવને,
નહીં કોઈપણ બીજું અહો કદી આવરી જ શકે અરે !

---

* આમ શ્રી સમયસારની (શ્રીમદ્ ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યદેવ પ્રણીત શ્રી સમયસાર પરમાગમની) શ્રીમદ્ અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવ વિરચિત આત્મખ્યાતિ નામની ટીકામાં બંધનો પ્રરૂપક સાતમો અંક સમાપ્ત થયો.